

Rune Blakstad

Cornua fronte fero

Bedratte ektemenn og hanrei-motivet i Ludvig
Holbergs latinske epigrammer

Masteroppgave i Klassiske Fag

Veileder: Staffan Wahlgren

Mai 2019

Rune Blakstad

Cornua fronte fero

Bedratte ektemenn og hanrei-motivet i Ludvig
Holbergs latinske epigrammer

Masteroppgave i Klassiske Fag
Veileder: Staffan Wahlgren
Mai 2019

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Forord

Mens jeg gikk på videregående kom jeg over noen pene, gamle bokbind med Holbergs samlede komedier i skolebiblioteket. Disse slukte jeg rått, og jeg har deretter hatt et nært forhold til Holbergs komikk og satire. Etter å ha tatt et emne i nylatinsk diktning ved King's College i London, under et utvekslingsopphold som en del av masterstudiet, fikk jeg også øynene opp for Holbergs latinske diktning, og bestemte meg snart for at jeg ville se nærmere på denne delen av hans forfatterskap i masteroppgaven. De første tentative møtene med Holbergs latinske epigrammer var preget av gjensynsglede – her fant jeg igjen den samme tonen, de samme figurene, de samme bildene som i komediene. Denne oppgaven har blitt til som et ønske om å kombinere min forkjærlighet for Holbergs danske komedier med studiet av hans latinske epigrammer.

Rune Blakstad

Trondheim, mai 2019

Forkortelser (Holbergs komedier)

- Arab.* – Det Arabiske Pulver (1724, *Comoedier*, tome II)
- Bars.* – Barselstuen (1724, *Comoedier*, tome II)
- Brudg.* – Den Forvandlede Brudgom (1753, *Den Danske Skue-Plads*, Siette Tome)
- Erasmus* – Erasmus Montanus (1731, *Den Danske Skue-Plads*, Femte Tome)
- Henr.* – Henrick og Pernille (1731, *Den Danske Skue-Plads*, Fierde Tome)
- Hex.* – Hexerie (1731, *Den Danske Skue-Plads*, Fierde Tome)
- Honn.* – Den honnette Ambition (1731, *Den Danske Skue-Plads*, Femte Tome)
- Jean* – Jean de France (1723, *Comoedier*, tome I)
- Jeppe* – Jeppe paa Bierget (1723, *Comoedier*, tome I)
- Juel.* – Juele-Stue (1724, *Comoedier*, tome II)
- Junii* – Den 11. Junii (1724, *Comoedier*, tome II)
- Kand.* – Den Politiske Kandstøber (1723, *Comoedier*, tome I)
- Kild.* – Kilde-Reysen (1725, *Comoedier*, tome III)
- Masc.* – Mascarade (1724, *Comoedier*, tome II)
- Mensch.* – Diderich Menschen-Skræk (1731, *Den Danske Skue-Plads*, Fierde Tome)
- Pandt.* – Den Pandtsatte Bonde-Dreng (1731, *Den Danske Skue-Plads*, Fierde Tome)
- Pern.* – Pernilles korte Frøiken-Stand (1731, *Den Danske Skue-Plads*, Femte Tome)
- Phil.* – Philosophus udi egen Indbildning (1754, *Den Danske Skue-Plads*, Syvende Tome)
- Plutus* – Plutus (1753, *Den Danske Skue-Plads*, Siette Tome)
- Ranudo* – Don Ranudo de Colibrados (1753, *Den Danske Skue-Plads*, Siette Tome)
- Rep.* – Republiqven (1754, *Den Danske Skue-Plads*, Syvende Tome)
- Sgan.* – Sganarels Reyse til Det Philosophiske Land (1754, *Den Danske Skue-Plads*, Syvende Tome)
- Skibbr.* – Det Lykkelige Skibbrud (1731, *Den Danske Skue-Plads*, Fierde Tome)
- Spøg.* – Huus-Spøgelse (1753, *Den Danske Skue-Plads*, Siette Tome)
- Stund.* – Den Stundesløse (1731, *Den Danske Skue-Plads*, Femte Tome)
- Tyboe* – Jacob von Tyboe (1725, *Comoedier*, tome III)
- Ulyss.* – Ulysses von Ithacia (1725, *Comoedier*, tome III)
- Usyn.* – De Usynlige (1731, *Den Danske Skue-Plads*, Femte Tome)
- Vægel.* – Den Vægelsindede (1723, *Comoedier*, tome I)
- Westph.* – Mester Gert Westphaler (1723, *Comoedier*, tome I)

Innholdsfortegnelse

Forord	1
Forkortelser	2
1. Innledning	4
Tema	4
Problemstilling	4
Holberg som komedieforfatter og epigrammatiker	6
Utgivelser og tidligere forskning (epigrammene)	9
Epigrammet i komediene	10
<i>Epitafium og epilog</i>	10
<i>Resirskulasjon av epigrammer i komediene</i>	15
<i>Epigrammatikeren i komediene</i>	19
2. Karakteristikk	22
Fysiske attributter	23
Skyld og hanreiens dyder	33
Konklusjon	45
3. Den gamle hanreien	47
Konklusjon	59
4. Den lærde hanreien	60
Konklusjon	74
5. Konklusjon	75
6. Litteraturliste	77

1. Innledning

Tema

Temaet for denne oppgaven er hanrei-motivet slik det fremstilles i Ludvig Holbergs (1684 – 1754) latinske epigrammer og danske komedier. Holbergs imponerende epigramsamling består av 937 dikt fordelt på 7 bøker, og den bedratte ektemannen er et gjengående tema i alle disse bøkene. Også i de om lag 30 komediene Holberg skrev, er hanreien et mye brukt komisk motiv. Ved et par tilfeller utgjør hanreien hovedfokuset i stykkets handling (f. eks. i *Juele-Stue* og *Barselstuen*). Den bedratte ektemannen som motiv hos Holberg er interessant av flere grunner – det gir innsyn i en reell samfunnsmessig problemstilling i 1700-tallets Europa, og er på samme tid en betraktning rundt ektestanden fra en som aldri selv var gift. Det er også et motiv som benyttes i en rekke ulike sammenhenger og behandles fra en rekke ulike perspektiv i Holbergs diktning. Disse nyansene har jeg satt meg fore å utforske i denne oppgaven.

Problemstilling

I dag er det helst Holbergs danske komedier folk flest forbinder ham med. Stykker som *Jeppe paa Bierget*, *Erasmus Montanus* og *Den Stundesløse* fremføres fortsatt på teaterscener over hele Europa, og er fremdeles en del av pensum ved mange nordiske skoler. Dette er derimot langt fra tilfellet hva angår Holbergs latinske epigrammer, som Billeskov-Jansen beskriver som de “mest stedmoderligt behandlede” av alle Holbergs verker (Billeskov-Jansen: 16). Det er nok først og fremst den språklige og sjangermessige barrieren som ligger til grunn for dette; den lærde sysselen med å komponere latinske epigrammer på klassiske versemål var på vei ut allerede i Holbergs dager. Epigrammet er en av mange ny-latinske sjangre som vil fremstå som ukjent og fremmed for de fleste i dag, og som vanskelig kan finne grobunn blant moderne lesere, all den tid de ikke kan knytte denne sjangeren til etablerte forventninger og forkunnskaper (Moul: 4). Som latindikter er Holberg ganske sent ute – Moul trekker frem Holbergs latinske roman, *Nicolai Klimii iter subterraneum* (1741), som et svært sent innslag i det ny-latinske korpuset (Moul: 2).

Epigrammene slo aldri helt an, og Holberg sier selv at “[a]f alle mine Skrifter haver intet kostet mig meere Umage, og mindre importeret mig, end mine latinske Epigrammata”.¹ Med hensyn til popularitet, befinner komediene og epigrammene seg altså i hver sin ende av skalaen.

Likevel har disse sjangrene en nær tilknytning til hverandre, og kan sies å dele et felles utspring. “Komediene”, sier Langslet, “ligger i naturlig forlengelse av den satiriske diktning” (Langslet: 152), og omvendt skriver Holberg selv, i forordet til 1737-utgaven av epigrammene, at han ga seg i kast med denne sjangeren på fritiden som en følge av bl. a. komedienes positive mottakelse². Gjennom hanrei-motivet ønsker jeg å utforske forholdet mellom disse to sjangrene – hvordan Holbergs latinske diktning kan komplementere vår forståelse av hans danske satire, og omvendt; hvordan epigrammene, med den språklige og sjangermessige utilgjengeligheten de presenterer for moderne lesere, kan sees i relevant sammenheng med komediene, som har holdt seg overraskende livaktige og lesbare. Billeskov-Jansen advarer mot å lese Holbergs forskjellige skrifter “som een Bog” (Billeskov-Jansen: 13), ettersom han justerer innholdet i sine skrifter til å passe inn i de ulike sjangrene han prøver seg på. Det er derfor ikke å vente at Holberg nødvendigvis uttrykker de samme meningene på tvers av sjangre – men måten han adapterer innhold til sjanger på er interessant i seg selv. “Idet han [Holberg] uddanner sig i en Digtart, dukker gammelt Læse- og Erfaringsstof og tidligere Indfald op i hans Bevidsthed og indgaar i den nye Form” (Billeskov-Jansen: 35). Det er denne tankeprosessen jeg her vil se nærmere på.

Nylatinsk diktning sto i et utpreget avhengighetsforhold med nasjonalspråkene og populærkulturen, og Deneire kaller dette forholdet et «nøkkelspørsmål» hva angår forskning på området (Deneire: 35-36). Min problemstilling er altså: hvordan komplementerer Holbergs latinske epigrammer hanrei-motivet slik det fremstår i hans danske komedier, og på hvilken måte er skildringen i komediene forskjellig fra den i epigrammene?

Holberg henter inspirasjon fra mange hold når han forfatter sine epigrammer, og jeg har valgt å ytterligere utfylle bildet av hanrei-motivet i diktningen hans med

¹ Ludvig Holberg, *Epistler*, Tom. IV (1749), CDXXV

² Ludvig Holberg, *Epigrammatum Libri Quinque* (1737), Praefatio: “*Post edita diversa specimina in festivo & joculari isto scribendi genere, quod popularium haud levem mihi favorem peperit, cumque non absque voluptate quadam manibus eorundem teri viderem satyras et fabulas & poemata, [...] statui horis subsicivis fallendi temporis gratiâ & epigrammata quaedam latinè conari [...]*”

spesielt to forfattere og representanter for nylatinsk diktning: den walisiske epigrammatikeren John Owen (ca. 1564 – 1622) og den danske latinpoeten Henrik Harder (1642 – 1683). Holberg nevner gjentakende disse to som blant sine største forbilder innen epigram-sjangeren i “nyere” tid, f. eks. i fortalen til 1737-utgaven av sine egne epigrammer³, og deres diktning er derfor et naturlig supplement til denne oppgaven. Owen hadde enorm suksess over hele Europa med sine epigram-samlinger (1606-1612[?])⁴, og var kjent som «den britiske Martial». Henrik Harder hadde i sin tid ry som en ypperlig latindikter.⁵ Hans epigrammer (fordelt på 3 bøker) ble utgitt i sin helhet i Rostgaards «*Deliciæ Quorundam Poëtarum Danorum*» (1693).⁶

I denne oppgaven ser jeg først innledningsvis på det generelle forholdet mellom epigrammet og komedien hos Holberg. Dette for å gi et mer helhetlig bilde av hvilke ideer og tankegods Holberg behandler på tvers av sjangerne, samt for å understreke det *epigrammatiske* ved språket i komediene.

I kapittel 2 utforsker jeg hanreiens generelle fremtoning hos Holberg, delvis hans “fysiske” attributter og kjennetegn, og delvis de øvrige betraktningene som gjøres om hans stilling, hans forhold til sin kone, og vedrørende hans skyld og atferd. Hvem har skylden når mannen gjøres til hanrei? Hvordan bør en bedratt ektemann te seg?

I kapittel 3 og 4 ser jeg dypere på to særskilt fremtredende versjoner av hanreien i Holbergs satire, henholdsvis den *gamle* og den *lærde* ektemannen. Hva er det som gjør at disse to typene er såpass egnet hanrei-materiale? Hvordan reflekteres dette på Holberg selv? Særlig med hensyn til hvordan den lærde hanreien fremstilles (kap. 4), spiller selvironi en viktig rolle.

Holberg som komedieforfatter og epigrammatiker

Holbergs første komedie, *Den politiske Kandstøber*, ble skrevet og urfremført høsten 1722, og i perioden 1722-1727 forfattet han med imponerende produktivitet

³ Ibid.: “*Instar omnium mihi est noster Harderus, quem ipsi Oweno ob acumina, sales & elegantiam styli præferre non dubitavi.*”

⁴ Owen, 1999, <http://www.philological.bham.ac.uk/owen/intro.html>

⁵ *Dansk Biografisk Lexicon*, 1893, VII. Bind, Gyldendalske Boghandels Forlag

⁶ Harder, H. 1693. «Henrici Harderi Epigrammatum Libri Tres». I *Deliciæ Quorundam Poëtarum Danorum collectæ et in II. Tomos Dlvīsæ*, Tomus Secundus. Samlet av Fr. Rostgaard. Lugduni Batavorum: Apud Jordanum Luchtmans.

brorparten av sine komedier, 26 i tallet. Disse kom på trykk i fem bind mellom 1723 og 1731 (med unntak av *Don Ranudo*, som ikke ble utgitt før i 1745).⁷ Akkurat når og i hvilken rekkefølge de ulike stykkene ble skrevet er uvisst. I tillegg skrev Holberg 6 komedier i sin alderdom (ca. 1750-1752), utgitt 1753-1754.⁸ De første fem bøkene av epigrammene utkom i et verk med tittelen *Opuscula quædam Latina* i 1737, som også inneholdt to av de latinske epistlene (*epistolæ ad virum perillustrem*). Denne publikasjonen ble senere komplementert med *Opusculorum Latinorum pars altera* fra 1743, hvor en sjettede bok i epigramserien forelå. Da Holbergs samtlige epigrammer omsider ble samlet og utgitt for seg selv, i *Epigrammatum libri septem* fra 1749, ble den sjettede boka presentert som bok syv, mens et nytt tilskudd med epigrammer utgjorde bok seks.⁹ Jeg baserer meg i denne oppgaven på den endelige 1749-utgaven. Epigrammene er, på lik linje med komediene, vanskelige å datere, men Billeskov-Jansen anslår 1725-1735 som tilblivelsesår for hoveddelen av de i alt 937 diktene, altså noenlunde parallelt med komediene (Billeskov-Jansen: 33).¹⁰ At arbeidet med komediene og epigrammene har foregått på omtrentlig samme tid, tilsier at overføringen av ideer og tankegods mellom de to sjangrene var desto mykere og mer naturlig.

Holberg fant inspirasjon til og modeller for sine komedier i klassiske og vel-etablerte litterære tradisjoner. Tekstene til romerske komedieforfattere som Plautus og Terents var han kjent med fra sine tidligste møter med det klassiske latinske repertoaret. På dette klassiske grunnlaget utvikler Holberg sin komediestil gjennom å inkorporere elementer fra den italienske *commedia dell'arte*-tradisjonen i sin egen diktning, med inspirasjon fra Molière og den franske komediens karakterskildringer og scenekunst.¹¹ Molière introduserte en komedieform hvor fokuset var rettet mot en spesifikk *type*: en karakter som er så fullstendig oppslukt av et særskilt personlighetstrekk at han blir selve legemliggjørelsen av samme. Dette ble også Holbergs foretrukne stil.

Molières *type*-karakteristikk har hatt enorm påvirkning på Holbergs egne karakterskildringer, både i komediene og i epigrammene. I begge disse sjangrene

⁷ Langslet: 161-162

⁸ Langslet: 410

⁹ Billeskov-Jansen: 32-33.

¹⁰ Til dateringen av epigrammene, oppgir Billeskov-Jansen bl. a. holdepunktene 1720 (da Holberg begynte å studere Martial) og 1732 (da Holberg ble kjent med Owens epigrammer). Han gjør også øvrige refleksjoner over epigrammenes kronologi (Billeskov-Jansen: 32-36).

¹¹ Langslet: 167

følger Holberg stort sett Molières metode i å utpeke og harselere med samfunnets unoter, og utsette dem for offentlig latterliggjørelse. Disse legemliggjorte samfunnsplagene fremstilles blant et utvalg stamfigurer og handlingslinjer primært hentet fra *comedia dell'arte*, hvor «de unge elskende» typisk må assisteres i sine kjærlighetsproblemer av den «utspekulerte tjeneren». Skjønt disse handlingslinjene og stykkets *dramatis personae* ofte er svært like, understreker det individuelle stykket gjerne lytene hos en særskilt karakter eller gruppe.

Også som epigrammatiker er Holberg først og fremst klassisist. Epigramtradisjonen kan spores tilbake til det antikke Hellas, men Holberg later ikke til å ha vært kjent med noen av de greske antologiene som var tilgjengelige i hans tid.¹² Når Holberg skal gi seg i kast med denne sjangeren, er det først og fremst den romerske dikteren Martial (d. ca. 104 e. Kr.) han bygger på.¹³ Holberg beundrer Martials satiriske karikaturer, som han hyppig adapterer og inkorporerer i sine egne vers. Hos Martial finner Holberg satirer over bl. a. *gamlingen* (se kap. 3) og *den ufordragelige lærde* (se kap. 4).¹⁴ I epigram 4.111 forklarer Holberg hvorfor han nærer slik forkjærlighet for Martial:

Hicce stylo nitido novit narrare pudenda,
Auratis patinis stercora tetra ferens.¹⁵

(Han [Martial] kan med sirlig penn skildre skamfulle emner, idet han frembærer motbydelig lort på gyldne fat.)¹⁶

Martial evner å omtale mindre sømmelige tema på en skikkelig måte.

Mens det opphavelige greske epigrammet hadde heksameterets form, var det Martials tre foretrukne former, (scazon, hendekasyllabos og elegisk distikon), som ble toneangivende for epigramkunsten fremover.¹⁷ Holberg benytter seg nesten utelukkende av det elegiske distikon i sine epigrammer, med unntak av noen få, rent heksametriske dikt. I dette henseendet er han lik Owen, mens Harders versemål

¹² Billeskov-Jansen: 23

¹³ Billeskov-Jansen: 23-24.

Billeskov-Jansen konstaterer at Holberg i all sin tid overså Catulls diktning, skjønt han også eide et eksemplar av denne dikteren.

¹⁴ Billeskov-Jansen: 26

¹⁵ Ludvig Holberg, *Epigrammatum Libri Septem* (1749), 4.111.3-4. Alle referanser til Holbergs epigrammer er heretter hentet fra dette verket.

¹⁶ Om ikke annet antydes, er alle oversettelser mine egne.

¹⁷ Billeskov-Jansen: 42

derimot er langt mer variert. Harder har en særlig forkjærlighet for hendekasyllabos, men benytter også scazon (f. eks. i 1.42, 1.86, 1.90) og jambisk dimeter (1.102), og parer ofte heksameteret med andre meter (f. eks. i 1.14, 1.97, 2.13). Men også hos Harder er det elegiske distikon den hyppigst anvendte formen.

Som Cummings poengterer, inviterer det elegiske distikon ved sin allerede todelte form til den sammenstillingen av motstridende eller paradoksale ideer som ofte utgjør *vitsen* i et epigram (Cummings: 87). Epigrammets hensikt er gjerne å gjøre fiffige eller uventede sammenhenger mellom tilsynelatende motsatte eller urelaterte ideer, skjønt sjangeren langt ifra begrenser seg til denne forklaringen.

Holberg deler selv sine epigrammer inn i tre grupper: enkle vittigheter (*nugatoria*), satirer (*dentata*), og moraliserende epigrammer (*philosophica*)¹⁸, en tredeling Billeskov-Jansen titulerer som “meget ufyldstgørende” (Billeskov-Jansen: 20). Enhver tematisk eller stilistisk inndeling av en epigramsamling er problematisk, ettersom innholdet ofte er enormt variert, og ett epigram ofte faller innunder flere kategorier. Bare fantasien setter grenser for et epigrams innhold, form og målgruppe, og Holberg vet å utnytte sjangerens potensiale for tematisk mangfold. Det er ingen overdrivelse av Cummings når han sier at “[e]pigrams are as random as the world is” (Cummings: 83), eller når Owen i et epigram hevder at hans bok er en hel verden (*Hic liber est mundus*, 1.3)¹⁹. Det er ikke til å undre seg over at epigramsjangeren appellerte til en polyhistor som Holberg: epigrammet er like variert og mangfoldig som han selv var.

Når jeg her skal ta for meg hanrei-motivet hos Holberg, er det ikke min hensikt å si noe om Holbergs egne, faktiske meninger på området. Som Billeskov-Jansen presiserer, skal man være meget forsiktig med å “almindeliggøre en Tanke, som staar i en Komædie eller et Epigram” (Billeskov-Jansen: 13). Dette fordi Holbergs egen tilnærming til komedien eller epigrammet først og fremst er sjangermessig betont – Holberg tilrettelegger innhold etter sjanger. Min hensikt er heller å utforske denne ideen hos Holberg som et litterært motiv og et komisk virkemiddel.

Utgivelser og tidligere forskning (epigrammene)

¹⁸ Ludvig Holberg, *Epigrammatum Libri Quinque* (1737), Præfatio.

¹⁹ Alle referanser er til Owen 1999

Godt og vel et århundre etter Holbergs død, utga Jens Justesen i 1862-63 en utgave av Holbergs epigrammer side om side med sine egne danske oversettelser på vers²⁰. Ettersom Justesens oversettelser er versifiserte og dertil på rim, gjengir de naturligvis nokså fritt epigrammenes opprinnelige innhold. Noen samlinger med utvalgte epigrammer i dansk oversettelse har også siden blitt utgitt, bl. a. ved Sigurd Müller (1902)²¹ og Christopher Maaløe (1955)²². Svært nylig kom dessuten Peter Zeebergs ypperlige oversettelser, også på dansk, av Holbergs samtlige epigrammer (2018)²³, gjengitt i elegiske distika, epigrammenes opprinnelige versemål. I akademisk forstand er Billeskov-Jansens avhandling (1938) den eneste omfattende studien vi har. Billeskov-Jansens hovedfokus retter seg mot litterære lån i epigrammene. Vibeke Roggen publiserte i 2004 en kort artikkel vedrørende Holbergs epigrammer, hvor hun tar for seg humoren i Holbergs vitser.²⁴

Epigrammet i komediene

Epitafium og epilog

Når Herman von Bremen i *Den politiske Kandstøber*, etter en knapp dag som kvasi-borgermester, vil henge seg for å unnsnippe byrden som medfølger embetet, befaler han sine etterlate å gjøre følgende minneskrift over ham:

Stat stille, Vandrings-Mand!
Her henger Bormester von
Bremenfeld,
Som i sit hele
Bormesterskabs Tiid intet
Minut sov.

²⁰ Jens Justesen, *Ludovici Holbergii Lib. Baronis de Holberg Epigrammatum Libri Septem. Ludvig Holbergs Epigrammer. Oversatte fra den latinske Text* [Første Halvdel (1862) & Andre Halvdel (1863)], Thronhjelm: Jacob Andersens Enkes Forlag.

²¹ Sigurd Müller, *Ludvig Holberg Et Hundrede Epigrammer Udvalgte og oversatte fra Latin* (1902), Kjøbenhavn: Det Nordiske Forlag | Bogforlaget Ernst Bojesen

²² Christopher Maaløe, *Ludvig Holberg Rappe Rim 101 Epigrammer udvalgte og gendigtede efter det latinske* (1955), Schønberg

²³ Peter Zeeberg, *Holberg Epigrammer* (2018), Aarhus

²⁴ Vibeke Roggen, *Gender and Humor in Holberg's Epigrams*, i *Humanistica Lovaniensia*, Vol. 53 (2004), pp. 333-350.

Gak du bort, og gjør ligesaa.²⁵

Her finner vi nettopp epigrammet i dets opprinnelige drakt, nemlig som *epitafium* (gravskrift). De første greske epigramantologiene bestod av samlinger av versifiserte inskripsjoner på graver og monumenter (Billeskov-Jansen: 23). Åpningsverset i Herman von Bremens epitafium gjengir det greske “ὦ ξένων” (“O, fremmede”) fra monumentet over de falne spartanerne i slaget ved Thermopylene i år 480 fvt.²⁶, f. ø. en vanlig formel i gravskrifter på Holbergs tid²⁷. I tillegg til å være en gravskrift, er von Bremens epitafium også tydelig epigrammatisk i sitt vittige poeng; det skal ikke kun informere, men også underholde. Jacob Bierg, bror til Erasmus Montanus, gjør følgende vers over en som drakk sig i hjel:

Her under Morten Nielsen staaer,
Som for at træde sin Forfædres Fodspor,
Der døde paa Vandet som Fiskere,
Sig udi Brændeviin druknede.²⁸

Igjen er det ikke selve minneordet som står i sentrum, men poenget i vitsen. Montanus bemerker at diktet er “*formaliter*” begredelig, men “*materialiter*” ypperlig; skjønt prosodien vakler, er selve innholdet treffende. Montanus, som i motsetning til sin bror har studert, har naturligvis blitt innpodet med den latinske diktekunstens strenge prosodiske former, som også Holberg må forholde seg til i sine latinske epigrammer. Jacobs epitafium er bare halvveis et epigram; det innehar det vittige poenget, men føyer seg ikke etter metrikkens og prosodiens regler. I epigram 3.14 beklager Holberg seg over at diktets poeng og innhold må vike for versemålets lover:

[...] Nonne satis vati est mendacia fingere grata?
Nonne satis liquidum fundere ab ore melos?
Nonne satis, dictis si monstret acumina mentis?
Ni sit torquendus compedibus, pedibus.
Qui leges tulit has, commentus carnificinam,

²⁵ *Kand.* 5.7

²⁶ *Hdt.* 7.228.2

²⁷ Forekommer også et annet sted i komediene: *Stat stille, Vandrings-Mand! Her under hviler den u-lyksalige Arleqvin, hvilken efter mange Aars hæftige Elskov revnede omsider af Sorg* (*Usyn.*, 3.6). Også i Peder Paars: *Stat stille Vandrings-Mand! her hviler Peder Paars / Som lod sig hænge for en – tøs i Aars*” (Peder Paars III 2, v. 173-174).

²⁸ *Erasmus* 4.4

Carnificis nomen carminifex meruit.²⁹

(Er det ikke nok for poeten å finne opp velkomne falskheter? Er det ikke nok at han utøser et klart kvad av hans munn? Er det ikke nok at han ved sine ord beviser sitt sinns skarphet uten at han må pines med lenker, med verseføtter? Den som iverksatte disse lovene, begikk en massakre; diktmakeren har fortjent navn av bøddel.)

Her får poeten humoristisk luftet sin frustrasjon over å få meteret til å gå opp, og kommer også Jacob til forsvar. Holberg spiller på ordlikheten mellom *compes* (fotlenke) og *pes* ((verse-)fot), samt mellom *carnifex* (bøddel) og *carminifex* (en diktmaker). Diktmakeren er lik en bøddel ettersom han setter fangejern på verselinjene. Den tilsynelatende opprørte tonen i dette diktet er naturligvis spøkefull; for Holberg, så vel som for Erasmus Montanus, ligger halve utfordringen og gleden ved å skrive epigrammer i å tilpasse poenget til meteret. Utfordringen kan likevel være frustrerende nok, slik som for den «fattige studenten» i Peder Paars: “Han bider Negle tit, han river tit sit Haar, // Før han i Klædning ret et Epigramma faaer” (*Peder Paars*: 3.3.435-436). Når Henrich i *Det Arabsike Pulver* spør en poet om han kan gjøre vers på *solut* (ubunden) stil, får han til svar: “Nej Monsieur det er mod Naturen” (*Arab*: 1.13).

Tjeneren Pedro i *Don Ranudo de Colibrados* gjør et epitafium over sitt herskap, som insisterer på å leve grandioست, skjønt de ikke har midler: “Herunder hviler Don Ranudo med hans Frue den velbaarne, som døde af Sult, for at undgaae Armod” (*Ranudo*: 4.8). Poenget i Pedros epitafium er det samme som i det første epigrammet i Holbergs epigramsamling, med tittelen “Om den begredelig gjerrige Olus”:

HEi! quales sordes? rimosas negligis ædes,
Donec tota domus labitur in Dominum.
Sumtibus ut parcas, miserè consumeris ipse:
Olus inops moritur, nè minuantur opes.³⁰

(Akk! Hvilken gjerrighet! Du førsømmer din falleferdige bopel, helt til huset raser sammen over sin herre. For at du skal spare midler, spiser du selv simpelt: Olus dør som en fattig, for at ikke rikdommen skal minke.)

²⁹ *Ep.* 3.14.5-10

³⁰ *Ep.* 1.1

Både epigrammet og Pedros epitafium tar for seg den absurde bakvendtheten i å forgå av sult for å opprettholde ens velstand, eller illusjonen av velstand, som i herskapet Colibrados' tilfelle. Beileren Leander i *Republiqven* advarer mot for mye av det gode ved å bruke en manns epitafium som eksempel: "Jeg var af god Helbred, men for at faae end bedre, brugte jeg dagligen Medicamenter, hvoraf jeg døde"³¹ (*Rep*: 1.9). Epitafiene som forekommer i Holbergs komedier skal først og fremst underholde, samt kaste lys på ulike lyter. Omennskjønt de ikke er versifiserte, er de like fullt epigrammatiske.

Store deler av replikken i Holbergs komedier kan kalles epigrammatisk. Karakterene uttrykker seg gjerne i bilder, sammenlikninger og anekdoter i epigrammatisk stil for på en underholdende måte å understreke sine poeng. Komedien er også en sjanger som åpner for epigrammatiske talemåter; epigramkunsten er jo i all hovedsak vitsemakeri. Et epigram er på mange måter en komedie i miniatyr, og omvendt kan tematikken og/eller poenget i noen av komediene delvis oppsummeres ved noen av epigrammene, slik som epigrammet om den gjerrige Olus for komedien *Don Ranudo de Calibrados*, som nevnt ovenfor. Likeledes kan *Den Stundesløse*, om en som har så mye å gjøre at han ikke får utrettet noe som helst, oppsummeres med epigram 2.38 ("*Omnia facturus tu facis, Ole, nihil*", 2.38.2); *Melampe*, om overdreven forkjærlighet for skjødehunder, med epigram 1.47 ("*Ast animum fregit tandem jactura catellæ*", 1.47.7); *Den ellefte Junii*, om fristen i Danmark for innbetaling av gjeld, med epigram 3.79 ("*Undecimusque dies esse solet criticus*", 3.79.10)³², eller *Mester Gert Westphaler*, om en snakkesalig barberer, med epigram 1.72 ("*Pectora sed rodit plus tua garrulitas*", 1.72.2), for å nevne noen eksempler.

Noen av Holbergs komedier avsluttes med en humoristisk *epilog* på vers, hvor nettopp tematikken i stykket oppsummeres og moralen eller lærepengen presiseres. Med tanke på de ovenfor nevnte eksemplene, overrasker det ikke at disse epilogene nærmest kan betraktes som epigrammer, hvor jo innholdet kokes ned til et vittig dikt som dertil er på vers. Disse epilogene kan også leses, og poenget fattes, uavhengig av den foregående komedien, liksom epigrammene i eksemplene ovenfor opptrer uavhengige av komediene i Holbergs epigramsamling. Komedien *Jean de France*

³¹ Legers innblanding fører f. ø. nesten utelukkende til pasientens død i epigrammene.

³² Også Ep. 1.108

omhandler en dansk ungdom som kaster bort farsarven og glemmer dansk skikk og språk utenlands. Slik lyder et utdrag av stykkets epilog:

[...]Her eene strax af Landet man
Skal ud for Dansk at glemme,
At sætte Arv og Middel til,
Og lære galne Sæder,
Galanterie og Abe-Spil,
En Hoben Nymods Eeder.
Hvis endelig der reises maa,
Det kand ej være andet
Lad Reisen kun til Elben gaa,
Saa Arven blir i Landet.³³

Epilogen kunne like gjerne ha vært erstattet med epigram 1.62 (tittel: "Til Ponticus"), hvor Holberg helt tydelig har hatt *Jean de France* i sinne:

Sequana jam pridem fluvius defluxit in Albim
Et linguam & mores, Pontice, vexit eò.
Moribus imbuitur peregrinis stulta Juventus.
Cum Patria patrium spernitur ante nuces.

(Elva Seinen har for lengst flytt inn i Elben, og språket og skikkene, Ponticus, brakte hun med seg dit. Den dumme ungdommen stenkes i fremmede skikker. Fedrenes [skikker], så vel som Fedrelandet, forsømmes til fordel for ubetydeligheter.)

Det sammenfallende ordvalget viser at Holberg her har hatt samme idé i sinne både i den danske epilogen og i det latinske epigrammet. "Galne Sæder" gjenlyder i "moribus peregrinis"; "Dansk at glemme" i "patrium spernitur", og i begge tilfeller nevnes Elben, som i Holbergs tid utgjorde deler av det danske rikets grense mot sør. Dette eksempelet på tematisk overlapping mellom den danske og den latinske diktningen er et klart vitnemål om den sjangermessige nærheten mellom komediene og epigrammene. At Holbergs latinske diktning komplementerer hans danske blir desto tydeligere når tematikken henviser til særskilt danske, samtidige forhold, slik som her. Uten kjennskap til *Jean de France* kunne kanskje innholdet i epigram 1.62 blitt vanskeligere å tyde; isolert kunne betydningen av *patrium* (eg. bare "det fedrene

³³ *Jean* 5.6

tilhørende”) f. eks. mistolkes, men ved å konferere med den danske epilogen, ser vi at Holberg nok tenker på forfedrenes skikker, og vi får et klarere bilde av hva diktet i sin helhet innebærer.

Resirkulasjon av epigrammer i komediene

Epilogene til Holbergs komedier er stilistisk veldig like en del av hans epigrammer, nærmest til den grad at de kan oversettes til latin, og likheten synes desto tydeligere da epilogene også er på vers. Når Holberg kommer over en idé eller et vittig poeng som særskilt opptar ham, fører han det gjerne over fra komediene til epigrammene, eller omvendt; han leker seg med sitt interessante poeng på tvers av flere sjangre. Denne resirkulasjonen er ofte så åpenbar at det nærmest er snakk om ren oversettelse. Når kannestøper Herman von Bremen tror han skal bli borgermester, benytter han følgende anekdote idet han forsikrer om at ingen kannestøper-lyter skal følge ham inn i hans nye embete:

Det skal icke gaa mig som det gik en vis Slagter, som blev Raadmand, hvilken, naar hand havde skrevet en Side ud og skulde vende Bladet om, satte Pennen i Munden, som hand var vant at gjøre med Slagter-Kniven.³⁴

Denne anekdoten har Holberg gjengitt i epigram 1.40, som har tittelen “Om Aquinus, som fra slakter ble gjort til sekretær”:

Nuper erat Lanio, jam Scriba est factus Aquinus.
Assolet hinc sribens dente tenere stylum.
Olim sic cultrum tepidum atque cruore madentem.
Quod fecit Lanio, jam quoque Scriba facit.

(Han var nylig slakter, nå er Aquinus blitt sekretær. Han er dermed vant til å holde pennen mellom tennene idet han skriver. En gang [holdt han] *kniven* slik, kald og bloddryppende. Det han gjorde som slakter, gjør han også nå som sekretær.)

For den moderne leser høres nok det å innimellom holde pennen i munnen nokså normalt ut, men det var tydeligvis ikke *comme il faut* i Holbergs dager, og var antagelig ikke særlig praktisk med fyller- eller fjærpenn. Denne anekdoten appellerte

³⁴ *Kand 3.4*

til *epigrammatikeren* Holberg av minst to grunner: først og fremst fant Holberg her et, for ham, vittig poeng som han ville utbrodere ytterligere; dertil hadde han særskilt sansen for denne typen usannsynlige metamorfoser (x som ble til y), og benytter ofte samme oppsett i epigrammene, så vel som i komediene. Herman von Bremen, kannestøperen som ble borgermester, en helt uhørt klassereise på 1700-tallet, er selv et eksempel på en slik absurd forvandling.

Den frugale Sparenborg i *Den Vægelsindede* kommer med følgende anekdote vedrørende fraktomkostninger:

En anden har en gammel Hare liggende, den flyer hand til en Bonde, som reiser fra Callundborg eller Corsøer til Kiøbenhavn, det er jo en stor Høflighed; men, naar jeg har betalt Fract, Acciser og Dricke-Penge derfor, saa er jeg við paa, at Haren er betalt. Den eeniste Forskiæl imellem at kiøbe en Hare, og at faa en til foræring, er, at jeg for det sidste maa skrive et Compliment-Brev og give 6, 8 ß. til Post-Penge oven i Kiøbet.³⁵

Samme emne versifiseres i epigram 3.4 som følger:

Non das, sed vendis leporem, quem mittis, Amynta!

Talia dona onerant, officit officium.

Sic das, ut si addas aliud, tibi dicere possim,

Me exhaustum donis reddere posse nihil.

Vectigal, Servus, vecturaque si numerentur,

Hoc leporis dono nil magis est lepidum.

(Du gir ikke, men selger haren som du sender, Amynta! Slike gaver belaster; tjenesten er til hinder. Du gir slik at hvis du legger noe til, kunne jeg si deg at jeg ikke kunne gi noe tilbake, da du har utarmet meg med gaver. Hvis skatt, tjener og fraktepenger iberegnes, ville [det å få] ingenting vært hyggeligere enn denne hare-gaven.)

Holberg tilføyer også en kommentar til ordet *vectura* (eg. "fraktepenger") i epigrammets femte linje, og forklarer at han tenker på "*pulveraticum* [...], *vulgo Trinckgeld*" ("drikkepenger, populært kalt *Trinckgeld*"), hvilket gjengir "Dricke-Penge" i Sparenborgs anekdote. Holberg skriver en rekke moraliserende epigrammer rundt det å *gi og få*³⁶, så motivet med haren må ha falt naturlig å innlemme i samlingen. Herman von Bremens tjener, Henrich, vet også å ta seg betalt for selv de minste

³⁵ *Vægel*: 2.1

³⁶ Se f. eks. *Ep.* 1.141; 1.173; 1.175; 2.27; 3.28; 4.125

tjenester, det han kaller “Dricke-Penge, eller u-visse Indkomster” (*Kand: 4.1*). Får han ikke betalt, avfeier han besøkende med at herren ikke er hjemme, skjønt en kan se ham i vinduet. Når Vielgeschrey i *Den Stundesløse* på samme vis ikke vil være hjemme for besøkende, blir hans tjener Pernille tilsnakket av en forbispaserende med: “Hils din Herre, og siig, at naar hand gaaer ud, saa maa hand tage sit Hoved med sig; thi det saae jeg i Vinduet” (*Stund: 2.6*). Samme vittighet tar Holberg opp i epigram 1.17, titulert “Om tjeneren som alltid benekter at herren er hjemme”:

Esse negas intus Dominum, cum limina pulso,
At video faciem, non tamen intus erit.
Mirum erit esse foris corpus, cum sit caput intus.
Secum, quæso, jube, ducere, Dave, caput.

(Du nekter for at herren er inne, når jeg banker på døren; skjønt jeg ser hans ansikt, er han ikke inne. Det vil være et mirakel [om] kroppen er utendørs, mens hodet er innendørs. Vennligst, Davus, be ham ta sitt hode med seg.)

Den forbispaserendes fornuftsstridige råd, at herren må huske å ta med seg sitt hode når han går ut, tar seg godt ut i et epigram, og da helst i siste vers, som en konklusjon som motsier vår forventning. I epigram 1.52 beskriver Holberg en drikkfeldig mann ved navn Dametas:

Ægrotus nî sit Dametas, non bibit, at cum
Continuè ægrotat, continuè ergo bibit.

(Dametas drikker ikke med mindre han er syk, men når han til stadighet er syk, drikker han følgelig bestandig.)

Det paradoksale ved Dametas' drikkevaner appellerer til epigrammatikeren så vel som komedieforfatteren i Holberg, og han benytter gjentakende samme motiv i komediene, som i *Barselstuen* (“Mand maa jo dricke Brændeviin paa det, som rørigt er for at forebygge Feber”, *Bars: 4.1*); i *Jacob von Tyboe* (“Jeg drikker ellers ikke det Lapperie, uden jeg har ondt i Maven; men des vær jeg er aldrig frisk”, *Tyboe: 4.6*); ved Per Degn i *Erasmus Montanus* (“Jeg drikker heller ikke Brændeviin, uden naar jeg har ont i Maven, men jeg har gemeenlig en slet Mave”, *Erasmus: 1.4*), og i *Plutus* (“Jeg er ofte beskienket; men drikker dog aldrig stærk Drik, uden naar jeg har ont i

min Mave. Men saasom jeg daglig har ont udi Maven, saa drikker jeg og ideligen”, *Plutus*: 2.3). Resirkulasjon av poenger/vitser/motiver foregår altså ikke bare mellom sjangre, men også innad i samme sjanger. Når Holberg kommer over et godt poeng, vil han utnytte det som best han kan ved å utforske det i ulike scenarioer.

Som et siste eksempel på denne direkte resirkulasjonen eller oversettelsen, anfører jeg følgende fra en dialog mellom Chilian, Ulysses’ tjener i *Ulysses von Ithacia*, og en innfødt trojaner, hvor man diskuterer deres respektive lands skikker:

Chilian. [...] Men gaaer da Fruentimmer saa meget ud hver Dag hos jer?

Trojanen. Ney det er onde Mennisker, som siiger dem saadant paa. De gaaer icke, men de ager [= kjører] alle indtil Handvercksfolck, saa at Qvindfolck hos os gandske kunde undvære Fødderne.

Chilian. Ligesaa hos os. Men arbeyder de noget flittig?

Trojanen. Ney icke synderligt.

Chilian. Saa kunde de ogsaa undvære Hænder.

Trojanen. Ney Tack! hvad skulde de da spille Kort med? Hvad skulde unge Karle have at kysse paa?³⁷

Lasten som her tillegges de antikke trojanerne, at de lar seg bære overalt og knapt går på egne ben, er i realiteten rettet mot Holbergs danske publikum. Holberg finner åpenbart at hans medborgere for flittig benytter *portechaise* o. l. fremkomstmidler, hvor man bæres av såkalte *portører*. Han gjengir denne dansk-trojanske feilen i epigram 1.33, titulert “Om Lalage, som på heroisk vis lot sin fot avskjæres. Til Sextus”:

Forti animo sibi passa pedem Lalage resecari,
Nam cum gestetur, non pedibus sit opus.
Quosne daret gemitus? Quæ non suspiria? Sexte,
Articulo digiti si mutilata foret.
Quippe opus est manibus, si gestit ludere chartis,
Alea si pernox est jacienda procis.
Est opus & manibus Lalagi, si scribet amanti.
Hinc jactura pedis credita sæpe minor.

(Med tappert sinn lot Lalage sin fot sages av, for, ettersom hun bæres, har hun ikke bruk for føtter. Hvilke smerteynk ga hun ikke fra seg, hvilke hjertesukk, Sextus, om kun tuppen av

³⁷ *Ulyss.* 2.2

hennes finger ble lemlestet? Hun har nemlig bruk for hender, om hun vil spille kort, om hun skal kaste terning hele natten med sine beilere. Lalage har også bruk for hender om hun vil skrive til sin elsker. Dermed blir ofte tapet av en fot ansett for mindre [betydelig].)

Holberg regner også denne uskikken blant de “galne Sæder” som kommer av utenlandsreisenes innflytelse³⁸ (jf. om epilogen til *Jean de France* ovenfor). Lasten som i komedien tilskrives alle “fruentimmer” begrenser seg her til ett individ. Skjønt han trolig overdriver en smule, var nok dette et irritasjonsmoment for Holberg, særlig når han bevitnet at denne trenden forplantet seg også blant de lavere samfunnslag. Han tenkte nok som tjeneren Arv i *Den honnette Ambition*, at det ikke helt sømmer seg “at det eene Menniske skal være det andets Hest” (*Honn*: 2.6). Igjen er det det absurde som her tiltrekker Holberg, så vel som anledningen til å kaste lys over noe han selv anså for å være en sosial unote.

Epigrammatikeren i komediene

Poeten som karakter opptrer som oftest i form av *adulator* (spyttslikker) eller *laudator* (lovpriser) i komediene; han roser hvem og hva det måtte være for å tjene en kjapp penge, og henger seg gjerne på de rike og forfengelige. Poeten hos Holberg kan sammenliknes med *parasitt*-karakteren fra gresk og romersk komedie, den Damon karakteriserer som “the hanger-on who hoped that the wit and servility he could offer would win him an invitation to dinner”³⁹ (Damon: 181). Liksom parasitten, tilbyr også poeten sitt vidd, og da helst i form av hyllingsdikt, for derved å vinne gunst og anseelse blant eventuelle velgjørere. Når alkymisten Polidor i *Det Arabiske Pulver* tror han har funnet en metode for fremstilling av gull, blir han umiddelbart omkranset av poeter som ønsker å overlevere ham en rekke vers til hans berømmelse. På tjeneren Henrichs spørsmål om hvorfor de ikke før har innfunnet seg hos hans herskap, får han til svar: “Fordi vi har ikke haft den Lykke at kiende deris Dyder førend nu” (*Arab*: 1.13). Poetens avhengige natur reduserer ham til noe mindre enn menneskelig (“mon det er ingen Poet? Ney det er et Menniske.”, *Tyboe*: 1.3; “Enten er hand gal, eller er det en Poet”, *ibid*: 1.8). Poeten, i likhet med parasitten, er ukritisk i hvem han omgås, og eier ikke egne meninger.

³⁸ *Hex*: 1.8: “Jeg har kiendt mange af vore udenlandske unge Herrer, der længe har været uden Fødder og ladet sig age og bære, men siden har gaaet paa to Beene ligesom andre gemeene Borgere.”

³⁹ παράσιτος (gr.), “en som spiser ved en annens bord”; stamfigur i den antikke komedien (lat. *parasitus*)

Unntaket er poeten Philemon i *Det lykkelige Skibbrud*; han er nemlig ikke en *laudator*, men en *satyricus* (satirisk dikter) og moralist. Denne komedien er et oppgjør mellom den tankeløse, lovprisende diktingen, representert ved magister Rosiflengius (= “som roser i fleng”), og den satiriske, moraliserende diktingen, representert ved Philemon (Holberg selv).⁴⁰ Magister Rosiflengius priser hvem det måtte være opp i skyene, og nyter derfor allmenn anseelse; Philemon satiriserer derimot menneskenes lyter og dårlige vaner, og får dermed opinionen mot seg blant folket. Han har, liksom Holberg, f. eks. gjort vers over snakkesalige barberere, “og har siden den Tid holt det raadeligt at rage [=barbere] sig self” (*Skibbr.* 2.2), av frykt for barberkniven. I dette er han lik en tyrann, som vi ser av epigram 1.28, hvor den satiriske poeten sammenlignes med tyrannen Dionysios av Sicilia:

Intonsus semper vixit Dionysius olim:
Tonsores timuit, causa Tyrannis erat.
Falci Tonsoris metuis committere barbam,
Acres quod duro spargis ab ore sales.
Omnibus invisi sunt Vates atque Tyrannus;
Namque bonos timet hic, at timet ille malos.

(Dionysios levde engang bestandig ubarbert: han fryktet barbererne fordi han var tyrann. *Du* frykter å oppgi ditt skjegg til barbererens kniv, da du sprer bitre vittigheter av din munn. Poeten og tyrannen er hatet av alle; for den første frykter gode menn, men den andre frykter dårlige.)

Philemon har, liksom Holberg, satirisert en rekke forskjellige karakterer og yrker, og blir dermed skjelt ut av dem som føler seg personlig angrepet, til tross for at han aldri har møtt dem før. Anklagerne er selvfølgelig latterlige, da Philemons satirer tar for seg allmenne laster og lyter, og ved å kjenne seg igjen i disse, innrømmer de sin skyld. Det hele ender i en rettsak, hvor Philemon sier til sitt forsvar:

Jeg tilstaar at have gjort adskillige Moralske Skrifter saa vel paa Vers, som paa løs Stil.
Hvorudi jeg har afmalet Laster og Lyder med rette Farve. Men at jeg har skrevet om nogen i sær, skal ingen kunde overbeviise mig.⁴¹

⁴⁰ Om satire og lovprisning: *Ep.* 1.160: *Satyra & Laus*

⁴¹ *Skibbr.* 5.3

Utsagnet er Philemons så vel som Holbergs eget. Både i komediene og i epigrammene er Holbergs intensjon den å belyse menneskenes feil på en humoristisk måte. Dommeren gir også Philemon medhold idet han dømmer at "Hvis Satyrici ikke vare til, der igiennemheglede Feyl og Lyder, ginge faa Mennisker Dydens Vey" (*Skibbr.* 5.10). Ved sine skrifter risikerer Philemon liv og lemmer, samt sin forlovelse, men drives likevel fremover av trangen til å bedre samfunnet rundt seg. Om Holberg ikke nøyaktig risikerte livet, vitner kanskje Philemon-karakteren om Holbergs misjon ved å skrive satire.

Philemon er også latindikter (epigrammatiker); blant anklagene mot ham, var at han hadde gjort "et latinsk Carmen, eller Vers med den Titul: Han gik en Nar til Rom, og kom en Nar tilbage igjen"⁴² (*Skibbr.* 5.3), igjen et angrep på ungdommens utenlandsreiser. I *Jacob von Tyboe* utgir en viss Petronius seg for poet, og gir seg da til å mumle latinske gloser for seg selv, etterfulgt av enten "*Dactylus*" eller "*Spondæus*"⁴³ (daktyl, spondé). Dette er nettopp versføttene som inngår i elegiske distika, versemålet Holberg benytter i sine epigrammer. I *Barselstuen* mistenker den gamle Corfitz sin kone for å være ham utro. Når en poet får høre om en bedratt ektemann ved navn Corfitz, kommer han med følgende utbrudd:

Ha ha ha Corfitz, paa Latin Cornificius ha ha ha, jeg vil min Troe gjøre et Vers over ham for slet intet alleene for Navnets Skyld ha ha ha.⁴⁴

Det er selvsagt et *latinsk* vers poeten vil gjøre; et epigram. Og at poeten bryter ut i latter er ikke særlig overraskende, da dette er et av Holbergs yndlingstemaer, nemlig *hanreien*, den bedratte ektemannen, som også er temaet for denne oppgaven.

⁴² Sammenlign Harder 2.108.1: "*Stultus abit patria stultusque revertitur Atta*".

⁴³ *Tyboe*: 1.8

⁴⁴ *Bars.* 5.4

2. Karakteristikk

Det gjengse uttrykket for en bedratt ektemann på Holbergs tid var *hanrei* (hos Holberg: Hanrider, Hanrej, Hanrey, Hahnrey, Hanre(e)der, Hand-Reder), og hanreiens *insignia* er først og fremst hans to horn i pannen. Ordet, som er av tysk opprinnelse, har lange tradisjoner i nord-europeisk litteratur, og har nok levd enda lengre på folkemunne. Martin Luther omtaler således i 1534 "*Hahnrei*" som noe man sier i Sachsen ("Wie man in Sachsen redet", Irmischer: 346). Etymologien er noe uviss; likevel er det alminnelig enighet rundt at ordet opphavelig betegner en *kapun* (kastret hane), som tidligere adskiltes fra andre haner i flokken ved at sporene på bena kliptes av og ble festet i kammen hvor de grodde fast og så ut som horn (Jessen: «Hanrei»). Jessen anfører forklaringen at ordet består av en sammenslåing av *Hahn* (ty. "hane") og *Reh* (ty. "rådyr"), altså "hane med rådyrhorn" (ibid.). Kluge forklarer derimot ordets andre ledd som *rūne* (østfr. "kastret hest") (Kluge: «Hahnrei»). Kapunen utgjorde i alle tilfeller et passende bilde på en bedratt ektemann, da egenskaper som *kastret* og *hornet* allerede fra antikken av har vært karakteristiske for hanreien.⁴⁵

Hanrei-motivet er i all hovedsak et erotisk motiv, og knytter seg derved til komediesjangeren, hvis urmotiv er nettopp det erotiske, med de unge elskernes kjærlighetsintriger i fokus (Langslet: 175). Likevel beskriver Langslet Holbergs dikterunivers som "totalt *uerotisk*" (ibid: 318), og erotikken som en "nedkjølt dimensjon" i Holbergs diktning (ibid: 315). Når Holberg benytter seg av hanrei-motivet, gir han ikke uttrykk for noen dyperegående erotisk eller romantisk motivasjon, men bygger heller på konvensjonelle former og bilder innen satire, spesielt i komedien:

Holberg fulgte lojalt opp de eldgamle konvensjoner som tilsa at dette er komediens vanlige hovedtema, men det er tydelig at han helst ville ha greid seg uten disse forslitte sjablonger, og at han fyller dem med et helt ut konvensjonelt innhold, uten noen merkbar tilleggsdimensjon av eget erfaringsstoff.⁴⁶

⁴⁵Om gr. *κερασφόρος* ("hornbærer") i betydningen hanrei, se *Anthologia Palatina* 11.278 (Lucill.). Kluge relaterer bruken av dette uttrykket i antikken til kunnskapen om at kastede hjortedyr ikke feller hornene (Pl., *Naturalis Historia*, 8.50.32).

⁴⁶ Langslet: 318

At Holberg var helt uinteressert i erotikken som motiv, stemmer nok ikke. Han forstod å utnytte konvensjoner om erotikk, seksualitet og kjærlighet til å skape komikk, og gjorde det villig. Men erotikken blir aldri mer enn nettopp konvensjonell hos Holberg, og hans diktning er ikke preget av den lidenskapen og romantikken som man finner hos f. eks. Catull eller Martial. Holberg bygger også på etablerte konvensjoner når han maler sitt bilde av hanreien. Bruster påpeker at man “vanskelig kan overdive” hanrei-motivets popularitet i tidlig-moderne drama (Bruster: 197).

“Fysiske” attributter

Hanreiens behornede panne var en allment gjenkjennelig metafor i Holbergs samtid, og et hyppig brukt bilde i diktning og dagligtale. Denne umiddelbare gjenkjenneligheten blant publikum gjorde hanrei-hornene til et effektivt komisk motiv; rikdommen på assosiasjoner tilknyttet dette bildet ble en uuttømmelig kilde til ordspill og vittigheter. I Holbergs satiriske diktning fremstilles hanreien ofte med fysiske horn som ikke bare kan sees av all verden, men også tas og føles på. Pannen er rene oppslagstavlen i Holbergs komedier (“jeg [ser] den saa kalden honette Ambition livagtigen afmalet i hans filosofiske Pande”, *Phil*: 2.1; “Man kand see den sunde Politic afmalet i hans Pande”, *Rep*: 1.4; “Viisdommen staaer afmalet i hans Pande”, *Sgan*: 1.2), og ens horn blir følgelig desto synligere. I epigram 2.100 sammenliknes messinghorn med hanreiens *kjødelige* horn:

Horrisonum strepitum dant ærea cornua Malchi,
Carnea dant fletum cornua, Fauste, tua.

(Malchus' messinghorn frembringer et gruffullt leven; dine kjødelige horn, Faustus, frembringer tårer.)

Holberg spiller her på ordlikheten mellom *carnea* (kjødelige) og *cornua* (horn), og bekrefter samtidig bildet av hanreiens horn som et fysisk attributt. Faustus' kjødelige horn fører til tårer ettersom hans kones utroskap volder ham sorg, men også fordi hun gjør ham latterlig i alles øyne.

Når en viss Gottard i *Pernilles korte Frøiken-Stand* mistenker sin gamle nabo Jeronimus for å gå på frierføtter hos en 16 år gammel jomfru, bemerker han at “Saa

klør min Troe jer Pande” (*Pern*: 1.2). Jeronimus “lengter” etter å få horn, hvilket også så ofte skjer når en gammel mann tar en ung kone (se kap. 3 i denne oppgaven). Jeronimus’ panne er som et spedbarns gummer før tennene vokser ut. Tityrus’ panne i epigram 2.24 klør også:

Nocte dieque fricas digitis tibi, Tityre, frontem,
Perfrictæ es meritò, Tityre, frontis homo.

(Natt og dag klør du deg i pannen med fingrene, Tityrus. Du er rettelig en mann uten skam.)

Uttrykket *frontem perfricare* (“å gni seg hardt i pannen”) defineres av Erasmus i hans *Adagia* som “å legge fra seg all ens skamfullhet/æresfølelse”⁴⁷, ettersom man gnir bort rødmen, skammens fysiske materialisering, fra ansiktet. Uttrykket knytter seg til oppfatningen om pannen (*frons*) som setet for sedelighet og æresfølelse (*pudor*)⁴⁸. I tråd med denne oppfatningen, er det ektemannens ære i bokstavelig forstand som rammes når konen gir ham horn. Poenget i epigrammet ovenfor ligger først og fremst i forholdet mellom den bokstavelige og den billedlige betydningen av et uttrykk som ikke lar seg gjengi på dansk, men det er nærliggende å tenke seg at Tityrus’ panne klør av samme grunn som Jeronimus’, nemlig som et forvarsel om horn. I epigram 1.167 spiller Holberg på en dobbelt betydning av ordet *frons*:

Nulla tuæ frons est Uxori, nec pudor ullus.
O utinam! quoque frons non foret ulla tibi.

(Din kone har ingen panne [= skam], og heller ingen dyd. Om bare *du* også ikke hadde noen panne [=horn]!)

Konen i dette tilfellet har ingen *frons*, og følgelig ingen *pudor*. Som Erasmus videre forklarer på samme sted: “Impudentes [...] nullam frontem habere dicunt” (“Man sier om skamløse at de ikke har panne”). Ektemannen her har riktignok *frons*, men bare, som Holberg også kommenterer under diktet, “*Respectu cornuum*” (“med hensyn til horn”). Kanskje knytter Holberg disse uttrykkene til hanrederi, ettersom Erasmus også i samme artikkel beskriver en rynket panne som *caperata* (“geite-aktig”), og forbinder dette ordet med en geits ruglete *horn*. En liknende uttrykksmåte som

⁴⁷ Erasmus, *Adagia*, 747, «Faciem perfricare, frontis perfrictæ»

⁴⁸ Forcellini, *LTT*, «frons», 4: “quia frons pudoris est sedes”

ovenfor finnes i den avsluttende kupletten i Harders epigram 1.41, om kjempen Goliat som ble rammet i pannen av en småstein fra Davids slynge:

Frons fuit exitio lævi perfracta lapillo.

At nisi cum perii frons mihi nulla fuit.⁴⁹

(Ved min undergang ble min panne knust av en glatt småstein. Men, bortsett fra da jeg døde, hadde jeg ingen panne.)

Goliat var skamløs, og hadde følgelig ingen panne, skjønt det er der David rammer ham. Det er nettopp Goliats skamløshet David vil til livs. En kunne også tolke *frons* her som en henvisning til hanrederi: steinen blir sittende fast i Goliats panne så det virker som han har horn⁵⁰, og Goliat forsvarer seg med at han ikke tidligere har hatt en oppsynsvekkende panne; det er først i sin død han får horn. I epigram 7.80, en omarbeidelse av Harders epigram 1.41 og 1.42, behandler også Holberg Goliats død, og konstaterer med et ordspill at Goliats *frons* er både *perfracta* (knust) og *perfricta* (blottet for anstendighet). Skal man gjøre seg en fullstendig oppfatning av hanreimotivets effekt hos Holberg, må man ta i betraktning pannens betydning som senter for anstendighet og ære, som helst kommer til uttrykk i epigrammene.

Goliat ble en enhjørning ved sin død, mens Janus i epigram 4.115 er i ferd med å bli trehjørning:

Bis duxti uxorem, bis crescunt cornua fronte,

Tertia si tibi sit, Jane, vocere trifrons.

(To koner har du hatt til ekte; to horn vokser av din panne; tar du en tredje [kone], Janus, kunne du kalles tre-hodet.)

Navnet på adressaten her er langt fra tilfeldig. Janus (*Ianus*), den flerhodede romerske guden for bl. a. inngang og begynnelse, kjennes ofte ved epitetene *bifrons* ("med to ansikter") eller *quadrifrons* ("med fire ansikter")⁵¹, men sjeldnere som *trifrons*, som her sikter til tre *horn* i ett og samme ansikt heller enn tre hoder. Skjønt den utro konen ifølge gjengs "praksis" vanligvis gir mannen to horn, samler Janus ett

⁴⁹ *Ep.* 1.41.5-6 (GOLIATHI EPITAPHIUM). Alle referanser er til Harder 1693.

⁵⁰ 1 Samuel 17:49: «*et infixus est lapis in fronte ejus*»

⁵¹ Lempriere, 1839. A Classical Dictionary [...]: «Janus»

per ekteskap, og skammen utviskes følgelig ikke fra det ene ekteskapet til det neste. Owen (8.49) slår fast at slettes ingen kan fjerne hanrei-hornene når de først er satt på:

Si natura daret tibi cornua, tollere posses:
Quod tibi nupta dedit, tollere nemo potest.

(Hvis naturen ga deg horn, kunne du ta dem bort: hva din kone har gitt deg, kan ingen ta bort.)

Som han fremstilles i den satiriske diktningen, befinner hanreien seg i en håpløs situasjon ingen kan hjelpe ham ut av. Hans horn har på den ene siden en nær fysisk tilstedeværelse, men ingen fysisk inngripen kan gjøre ham av med dem. Det beste han kan gjøre er å benytte dem til sin fordel. "Amyntas" i epigram 1.200 bruker sine hanrei-horn som reservevåpen:

Armatus semper bello est accinctus Amyntas,
Telaque si desint bellica, cornua habet.

(Amyntas er alltid rustet [og] rede til strid; har han ingen krigsvåpen, så har han horn.)

Amyntas kan vi kanskje klassifisere som en *miles gloriosus*: en brautende militær, eller, i Holbergs ord, en "stortalende Soldat"; en figur med tradisjonelt dårlig hell i kjærlighetsaffærer. Den ellers så skrekkinngytende offiseren Diderich Menschen-Skræk, fra komedien ved samme navn, mister "all hans Manddom" når hans kone griper ham i å være utro og pryler ham (*Mensch*: 1.20). Muligens er det konens utroskap som driver Amyntas i eksempelet ovenfor til alltid å være på alerten og rede til å sloss for sin ære; hans kone både avvæpner ham, idet han gjøres latterlig i andres øyne, samt bevæpner ham, idet han får horn til å stange i fra seg med. "[H]orns are a defense formed through denial", bemerker Kahn (Kahn: 172).

Owen (5.65) oppfordrer hanreien til å la sine horn signere:

Ex dono auctorum lunatae inscribito fronti:
Autores semper res habet ista duos.⁵²

⁵² Owen, Ep. 5.65.3-4

(Skriv «Gave fra forfatterne» på din halvmåneformede panne: den saken der har alltid to forfattere.)

De to “forfatterne” er selvfølgelig konen og hennes elsker, og forestillingen om at disse donerer og signerer hanreien horn er ydmykende nok. Hanreien nødes til å bære sine horn med tålmodighet, og kan da like gjerne gjøre som Henrich i *Henrich og Pernille*, som vil “bære [sine] Horn med Respect og lade dem forgylde til” (*Henr.* 1.2). Henrich har ingenting imot å bære horn så lenge han oppnår velstand ved sitt giftermål. Hanreien som lar sine horn forgylle var f. ø. et kjent motiv lenge før Holbergs tid.⁵³ Morten Seehuus, en samtidig av Holberg, benytter også samme motiv, idet han gjør et epigram over en pike som finner et gullhorn i jorden:

Slig Lykke, som du fandt, er manges Mands Ulykke,
Naar Qvinden med et Horn hans Pande vil udsmykke,
Men var det udaf Guld, som dette du her fandt,
Da blev det liideligt, og brugtes vel iblant.⁵⁴

Ideen om hanreien som profitør knytter også til seg forestillingen om hanreien horn som *cornua copiae* (overflødigshorn). Skammen ved å bli bedratt formildes ved ektefellens medgift, samt ved hennes omgang med bemidlede eller innflytelsesrike elskere. I epigram 2.10 er det den utro *Lea* som skaffer sin ektemann stillingen som *prætor*, mens i epigram 1.112 tilegner en viss Theodorus seg “mange gods” (*prædia multa*, 1.112.4) ved å la sin kone “brukes” av prinser (*in Delphini usum*, 1.112.1). I epigram 4.127 beskriver Holberg hanrederi som et nødvendig onde:

Alternis mundus vicibus dat dulcia amara,
Sunt in conjugio sic mala mixta bonis.
Hinc toleres mala quæ cum forma & dote sequuntur.
Nam qui vult corium, cornua & ille ferat.

(Verden byr skiftevis på søtt og bittert; slik er ulemper blandet med fordeler i ekteskapet. Følgelig tolererer du ulempene som følger med skjønnhet og medgift, for den som vil ha kjødet må også bære horn.)

⁵³ Se Williams, 1994: «cornucopia»

⁵⁴ Seehuus, *Amors Hytte*, 1726: XCIX.5-8. Alle referanser er til dette verket.

Hanreiens skjebne fremstår her som noe uunngåelig og hverdagslig. Utroskap er den ordinære følgen av å ta en vakker eller bemidlet kone. Tatt i betraktning mannens moralsk betenkelige motiver for å gifte seg, har han likevel lite grunnlag for å bebreide sin kone hennes oppførsel. Harder (3.6) snur opp-ned på overflødhets-hornet, idet han betviler gevinsten ved denne typen ekteskap:

Prodiga, vana, levis, Luci, tibi ducitur uxor.

Speras tamen ditescere.

Hæc tibi, crede mihi, non cornu copiae, amice,

Sed copiam fert cornuum.

(Du tar en ødsel, forfengelig og flyktig hustru til ekte, Lucius. Du håper dog å bli rik. Tro meg, kamerat, disse ting bringer deg ikke overflødhetshorn, men horn i overflod.)

Liksom Henrich i *Henrich og Pernille* håper Lucius å gjøre en lukrativ forretning ved sitt ekteskap, og er dermed villig til å bære skammen ved å gjøres til hanrei. Hanrei-hornene blir, i form av *cornua copiae*, et slags ettertraktet trofé heller enn et symbol på skam, og et middel for sosial fremgang heller enn en årsak til offentlig uthengning. I *Pernilles korte Frøiken-Stand* blir den gamle Jeronimus forferdet ved å oppdage at hans brud ikke er en velstående frøken, men en fattig tjenestepike. Når tjenestepikens herskap likevel gir henne en stor medgift, svarer Jeronimus kort og godt “[j]eg maa skikke mig herudi”, og har ingen flere innvendinger (*Pern*: 3.7). Harder hevder i diktet ovenfor også at hanreiens *cornua copiae* er kun en illusjon; hornene veier mer enn medgiften, og den økonomiske fordelaktigheten blekner i forhold til byrden de utgjør. Liksom Janus i epigram 4.115, som samlet ett horn per ekteskap, betrakter også Harder hanrei-hornene som en kumulativ masse (*copia cornuum*). Denne oppfatningen deles også av Jeppe, idet han forbanner degnen “som sætter mig et Horn paa efter et andet” (*Jeppe*: 1.3). I sitt tredje «levnedsbrev» forteller Holberg om grunnen til at han har avstått fra å gifte seg: “*Inopiam olim timebam, jam cornucopiam timeo*”⁵⁵ (“Jeg fryktet en gang fattigdom, nå frykter jeg overflødhets-horn”). Det er nok snarere Harders «horn i overflod» Holberg her tenker på. Bare den som fullstendig klarer å legge fra seg skammen kan leve lykkelig med en utro kone, liksom *Cotta* i Harders epigram 3.41:

⁵⁵ Holberg, «Ad virum perillustrem epistola tertia», (1743): s. 78

Pauper eras nuper, diti jam Conjuge gaudes;
Hæc tibi ducta animos divitiasque dedit.
Jamque superbus opes jactas & cornua tollis,
Nemo nisi conjux hæc tibi, Cotta, dedit.

(Du var nylig fattig, nå er du lykkelig med en rik hustru. Denne ektefellen ga deg mot og velstand. Og nå kaster du stolt rikdommen rundt deg og tar horn på; ingen annen enn din hustru ga deg disse, Cotta.)

Cotta “fryder seg” ved sin velstående ektemake, og er *superbus* (overmodig/stolt) til tross for at han gjøres til hanrei. Kanskje er han ikke selv klar over det, eller så bryr det ham ganske enkelt ikke. Som Holberg skriver i epistel 271, om en mann som gjør et rikt giftemål: «Naar han ikke føler til de Horn, som andre see udi hans Pande, men sætter sin Hat lige ret, saa er det ingen Horn». ⁵⁶

Om hanrei-hornene ikke kan fjernes, så kan de skjules. De store, bredbremmete hattene som var vanlige på Holbergs tid ga inspirasjonen til uttrykket “hanrei-hatt”, hvor snorene som holder hatten oppe har løsnet, slik at hattebremmen henger utover pannen. Denne komiske utstafferingen gir både inntrykk av slunkenhet og ydmykelse, samt “skjuler” hanreiens horn. Når Corfitz i *Barselstuen* mistenker sin kone for utroskap, kaster han i vrede sin hatt i bakken, slik at “Lisserne gaar i stykker, hvorudover, naar hand skal sette dend paa Hovedet igien, er dend gandske bred og hengende” (*Bars*: 1.4). Corfitz tar dette for “fuldkommen Confirmation” på hans mistanker. Når Hans Frandsen (*Jean de France*) kommer hjem fra sitt opphold i Frankrike, har han etter fransk mote ervervet seg en særdeles bredbremmet hatt. Tjeneren Arv slår fast at “hand kand tilig nok blive Hand-Reder” (*Jean*: 1.2); han er jo allerede kledd for rollen. Ordet “hatt” blir i seg selv et symbol på hanrederi, og lyder illevarslende i Corfitz’ ører: “Jeg var tilfreds min Hat var Fanden i vold, thi jeg blir bange nu, naar jeg hører tale om Hatte” (*Bars*: 1.5). Når Jeppe våkner opp etter å ha blitt degradert fra en høy herre til sitt gamle jeg, gjenkjenner han sine gamle effekter: “min Seng, min Trøje, min gamle Hanrej Hat, mig selv” (*Jeppe*: 4.1). Hanreiens hatt utgjør et dårlig skalkeskjul, da den er minst like avslørende som hornene den er ment å bedekke. Den oppsynsvekkende hatten blir del av en botgjørelse, liksom flagellantenes spisse hatt (*capiroto*) innen katolisismen.

⁵⁶ Holberg, Epistler Tom. III, 1750: 271

I epigram 4.128 kommer Holberg med en rekke etymologiske betraktninger, og forbinder da ordet for hette (*cucullus*) med ordet for gjøk (*cuculus*):

A cuculo rectè monachorum sumo cucullos:
Sæpe cucullati nam cuculi esse solent.⁵⁷

(Rettelig avleder jeg [ordet for] munkenes hetter fra gjøken: for gjøker pleier ofte å være kledd i hette.)

Gjøken er et bilde på hanreien, ettersom den legger sine egg i andres reder. Hanreien pleier å være *cucullatus* ("ikledd hette") fordi han vil skjule sine horn; munkeheten får altså samme funksjon som hanrei-hatten. Dette er det eneste tilfellet hvor Holberg referer til hanreien som *cuculus*. Kanskje har Holberg hentet inspirasjonen til denne etymologiske forklaringen fra Owen (1.40), som forteller om en ektemann som går i kloster:

Induit, uxoris pertaesus, Cotta cucullum;
Ut mundo moriens exueret cuculum.

(Oppgitt over sin kone tar Cotta munkehette på for å gjøre seg av med hanreien idet han dør ifra denne verden.)

Cotta ikler seg munkehette som et siste forsøk på å utviske hanrei-navnet før han dør, og vil huskes som en *cucullatus* heller enn som en *cuculus*. Dette innebærer både at han skjuler sine horn under hetten, samt at han skiller seg fra sin kone (ettersom munker ikke kan være gift). Er han ikke lenger gift, er han heller ikke teknisk sett hanrei.

Epigram 7.74, "Om Dalila og Samson", handler ikke om å dekke over hornene, men foreslår at hornene i seg selv er et dekke, nemlig for skallethet:

Crinibus hunc calvum demessis reddidit uxor,
Prodidit inde hosti prostituítque virum.
Crinibus & nostræ callent spoliare maritos,
Cornua sed reddunt, calvitiémque tegunt.

⁵⁷ Ep. 4.128.23-24

(Konen⁵⁸ [Dalila] gjorde ham [Samson] skallet etter å ha klippet av ham håret; hun oppga ham dermed til fienden og vanæret ham. Våre [kvinner] vet også å ribbe deres ektemenn for hår, men de gir dem horn tilbake, og dekker skalletheten.)

Samson får sine overnaturlige krefter fra sitt hår, og Dalila maktsjeler ham ved å skjære det av. Holberg sammenlikner Dalila med *våre* (i. e. *danske*) kvinner, som også frastjeler sine ektemenn deres hår, formodentlig ved alt bryet de påfører dem ved å være utro. Til gjengjeld gir de da mannen horn, hvilket i det minste tar oppmerksomheten bort fra skalletheten. Også her fremstår utroskap som noe helt alminnelig blant datidens koner.

Hanreiens horn knytter ham til dyreriket, og han kan representeres ved ethvert hornet vesen. I epigram 1.90 likner Holberg hanreien med en *hjort* (*cervus eris*, 1.90.2), og i epigram 4.52 ikler hanreien seg hjortens horn (*cervi cornua capis*, 4.52.2). I *Juele-Stue* er hanreien Jeronimus "blindebuk" under en selskapslek (1.13), mens i 'Skjemte-Digte' er en sjalu ektemann redd for å forvandles til "Hiort [...] eller Oxe".⁵⁹ "Jeg vet du er en stut", sier Owen om en mulig hanrei (*te scio taurum*, 1.156.1). I epigram 2.99 beskriver Holberg hanreiens begredelige tilværelse:

Cornigeris valdè tristis solet esse November.

Tristia cornutis omnia tempora erunt.⁶⁰

(For hornbærere pleier november å være svært sørgelig. Alle tider vil være sørgelige for hanreier.)

Hanreien har det aldri greit, men spesielt ikke i november måned. Grunnen oppgir Holberg i en kommentar under diktet: *quia initio hujus mensis mactari solent boves* ("ettersom oksene pleier å slaktes i begynnelsen av denne måneden"). Hanreien risikerer å følge den hornbærende buskpen til slaktehuset. Fremstillingen av den bedratte ektemannen som et dyr, og da særlig husdyr, understreker hans kuede og servile forhold ovenfor hustruen.

I epigram 1.153 bruker Holberg solformørkelsen som et bilde på hanreien:

Lunam præsentat mulier, solemque Maritus.

⁵⁸ Dalila var ikke egentlig Samsons kone, men hans elskerinne.

⁵⁹ Ludvig Holberg, *Fire Skjemte-Digte* (1722), 4, v. 50

⁶⁰ *Ep.* 2.99.13-14

Illa suum lumen namque habet omne ab eo.
Luminis eclipsin patitur cum sole Maritus,
Corpus quando aliud ponitur inter eos.
Tunc veluti Phoebus tenuem curvatur in arcum,
Sic vir cornutus fit ratione pari.

(Månen representerer konen, og solen ektemannen. Hun har nemlig alt sitt lys fra ham. Liksom solen, opplever ektemannen en lysformørkelse når et annet legeme legger seg imellom dem. På samme vis som solen da krummes i en tynn bue, slik blir også mannen hanrei.)

Under en solformørkelse krummes solen til den likner et horn. Ved en logisk brist sier Holberg at denne formørkelsen foregår når et fremmed legeme legger seg mellom solen og månen, mens det jo er månens plassering mellom solen og jorda som forårsaker en eklipse. Legeme (*corpus*) har her en dobbelt forstand, både som *himmellegeme*, og som et *kjødelig* legeme (konens elsker). Bildet av mannen og konen som sol og måne, hvor konen tar all sin glans fra ektemannen, reflekterer datidens kjønnsroller.⁶¹ Disse rollene er, som vi vet, langt fra hugget i stein hos Holberg. Erasmus Montanus så godt som gjengir den første kupletten i dette epigrammet idet han sier at "Maanen er intet Lys, men af samme mørke Materie som Jorden, der laaner sit Lys og Skin af Solen" (*Erasmus*: 3.2). I dette blir han ikke trodd, og ridefogden ler ham ut.

Harder (3.143) snur om på denne sol-måne-metaforen:

Sol regnat, sed Luna solet cornuta repleri;
Hinc sol nonnullis foemina, Luna vir est.

(Solen regjerer, men månen pleier å fylles horn-formet; dermed er i noen tilfeller kvinnen solen, [og] mannen er månen.)

Idet månen er ny har den form som et horn, og representerer derfor mannen, mens konen ofte er den som regjerer i ekteskapet. Epigrammet kunne tjent som en innledning til *Jeppe paa Bierget*, da det jo beskriver forholdet mellom Jeppe og hans kone Nille nokså treffende. Harder (3.100) har nok et eksempel på hvorfor konen ikke alltid kan representeres ved månen:

⁶¹ Samme metafor benyttes i epigr. 1.172: *Uxorem Lunam dicis, quia luce mariti / Splendeat illa, viro subjacet atque paret.*

Te Solem blandita suum vocat, Attale, conjux,
Non potes hanc Lunam jure vocare tuam.
Nempe tibi inconstans est plus satis, Attale, verum
Impleri ex alio Pontia Sole solet.

(Din forlokkende kone, Attalus, kaller deg sin «sol»; du kan ikke med rette kalle henne din «måne». Visst er hun deg mer enn tilstrekkelig ustadig, men Pontia pleier å fylles av en annen sol.)

Månen, med sin stadige gang mellom ny og ne, er et bilde på flyktighet, og i så måte har den fellestrekk med Attalus' kone. Men Pontia kretser ikke bare rundt Attalus, idet hun også fylles av en annen "sol", som selvsagt må forstås seksuelt.

Skyld og hanreiens dyder

Hvem har skylden i at mannen blir hanrei? Ser man på epigrammene alene, hvor hvert enkelt tilfelle presenteres nokså ensidig, er det lett å tenke at konen er den store skyldneren. De eneste opplysningene man vanligvis får oppgitt er at konen ganske enkelt er utro, og at mannen uten videre *gjøres* til hanrei – beveggrunnene er ikke alltid klare. Dette unyanserte bildet setter konen i et dårlig lys. I epigram 4.125 heter det ganske enkelt: *cor das uxori, cornua reddit ea* ("Du gir ditt hjerte til din kone, hun gir deg horn tilbake", 4.125.2). Med et ordspill på *cor* (hjerte) og *cornua* (horn) maler Holberg et bilde av konen som utakknemlig og ubarmhjertig. Med det samme ordspillet snur han likevel skyldspørsmålet på hodet i epigram 1.202:

Esset si tibi cor, non cornua, Damon, haberes
Uxor fida foret, vir modo tute fores.

(Hadde du et hjerte, Damon, så hadde du ikke horn; var du bare en mann, så var din kone [deg] tro.)

Her legges skylden delvis på ektemannens kappe – skal han sørge for at konen er ham trofast, må han ha hjertet på rett sted og utfylle sin rolle som mann. I dette henseendet gir komediene et mer nyansert bilde av denne problematikken, som jeg også utdyper i de følgende kapitlene om den *gamle* (kap. 2) og den *lærde* (kap. 3) hanreien. Som det går frem av komediene, er den gamle ektemannen ikke *mann* nok

til å ta en kone, ettersom han ikke lenger kan besørge sine ekteskapelige plikter på soverommet, mens den lærde ikke har *hjerter* for annet enn sine studier. Dersom man ikke etterfølger disse kriteriene, sier Holberg, kan man ikke vente annet enn å bli hanrei.

I epigram 2.6 ligger ens sympatier hos ektemannen som den bedratte part:

Uxorem Petri Fullonis amat Parisinus,
Huncce Thais, fidibus cum modulatur, amat,
Ad cantum Galli cum saltibus exsilit illa,
Petrus suspirans fletibus ora rigat.

(En mann fra Paris elsker stamperen Petrus' kone – Thais elsker ham når han spiller på lut. Når hun hopper opp med sprang til franskmannens sang, væter Petrus sitt ansikt med tårer.)

Konen glemmer ektemannen når en ung, musikalsk franskmann kommer inn i bildet (*Thais* er f. ø. navnet på en kjent hetære i det antikke Athen). *Ad cantum galli* har en dobbelt betydning: "til gallerens sang", men også "ved hanegal". Kanskje ser Petrus franskmannens sang som et forvarsel om hanrederi, da hanen er et symbol på, samt det etymologiske opphavet til, hanreien.⁶² I ethvert tilfelle fremstår konen her som synderen. I *Barselstuen* er også Corfitz redd for at hans kone har vært utro med en musikanter. Der er konens skyld likevel mindre, ettersom Corfitz handlet galt da han som 70-åring tok en 15-årig kone, og trolig ikke er i stand til å lage barn selv. I komediene fordeles skylden gjerne på begge parter. Alfar påpeker at i Shakespeares komedier blir konen som oftest uriktig beskyldt for utroskap, og må bevise sin uskyld (Alfar: 1). At konen er skyldig i utroskap er utenom enhver tvil i Holbergs satirer – spørsmålet går på hvor stor del av skylden som egentlig kan tillegges henne.

I epigram 2.13 gir Holberg trøst til en *magister*:

Quod peccant alii, noli plorare, Magister!
Peccato Uxoris cornua nempe geris.
Hinc oculis parcas Lippus, cum sis sine culpa.
Sola Uxor peccat, noxia sola gemat.

⁶² Holberg kobler også gallere og haner i epigram 4.46, hvor han hevder at "begge bærer horn" (*cornua [...] ambo ferunt*, 4.46.6).

(Gråt ikke over at andre synder, magister! Det er nemlig for din kones ugjerning du bærer horn. Spar derfor dine rennende øyne, da du er uten skyld. Konen alene synder, la henne alene sukke over sine feil.)

Det er til syvende og sist mannen som må bære skammen når konen er utro, hvilket hanrei-hornene også er et symbol på. Hvorfor skal mannen unngjelde for konens ugjerninger? spør Holberg. Også Owen stiller seg dette spørsmålet i sitt epigram 4.53:

Coniugis ob furtiva negotia, cur ego plector,
Corniger a populo praetereunte vocor,
Et digitis monstros? *Nam quae non fecimus ipsi*
(At vos, nescio qui) *vix ea nostra voco.*

(Hvorfor straffes jeg for min ektemakes hemmelige affærer, kalles «hornbærer» av forbispaserende mennesker, og pekes på? For de ting som ikke jeg selv har gjort (men du, hvem enn du er), vil jeg knapt kalle mitt.)

I siste kuplett spiller Owen på et vers hos Ovid⁶³ idet han sier at det knapt kan være rettfærdig at mennene skal bære hanrei-horn, ettersom det er kvinnene som lager dem. Likevel er det mannen som henges ut. Kvinnens ære er bare et tema så lenge hun er ugift – så snart hun er gift, går eventuelle utskielser over på mannens regning. Owen kommer også med en forklaring til hvorfor det er slik:

Si quando sacra iura tori violaverat uxor,
Cur gerit immeritus cornua vir? Caput est.⁶⁴

(Hvorfor bærer mannen ufortjent horn når konen har brutt ekteskapets hellige løfter? Han er hodet.)

Mannen er familiens *overhode*, og må derfor også bære hornene. Konen er mannens eiendom, og han holdes følgelig ansvarlig for hennes handlinger. Seehuus gir oss en dansk gjengivelse av Owens epigram:

Men dette grunder sig, maaskee, paa denne Lære:

⁶³ Ovid, *Metamorphoses*, XIII.140-141

⁶⁴ *Ep.* 1.163

At Manden udi alt bør Qvindens Hoved være,
Og fordi alle Horn paa Hoveder bør staa,
Da bør og Manden dem, som Hoved, have paa.⁶⁵

Kvinnen har ikke hode til å sette horn på, ettersom mannen i juridisk forstand er sin kones hode. I epigram 1.31 beskriver Holberg et liknende paradoks: slaver har ifølge Romerretten ikke noe hode (*caput*), hvilket vil si at de ikke har rett til å fremme sine meninger i rettssaker. Likevel blir de stadig vekk halshugget for sine udåder (*capite sæpe luunt*, 1.31.2). Problematikken rundt det fysiske og det juridiske hodet var selvsagt tiltrekkende for epigrammatikere, men vitner samtidig om hanreiens kinkige situasjon. Alfar beskriver hvordan konens utroskap underminerer hele familiens troverdighet: “Families and the men who head them achieve power, prestige, and honor through their marital affiliations, and a woman’s failure to guard her chastity makes her a threat to the security of her family” (Alfar: 16). På samme måte som konens gode kvaliteter og fordelaktige familiære forbindelser reflekteres på ekte-mannen, gjør også hennes laster og lyter det. Spørsmålet om skyld knytter seg i stor grad til sosial stilling og offentlig opinion. Hvorvidt konen faktisk er skyldig spiller egentlig liten rolle – det maktpåliggende er hvorvidt fellesskapet tror hun er skyldig eller ikke, hvilket går frem av Holbergs epigram 2.106:

Malo, uxor re sit meretrix, sed casta putetur,
Quam sit casta, notam sed meretricis habens:
Nam si cornutum ridet me urbs tota, perinde est
Ac si revera cornua fronte fero.

(Jeg vil heller at min kone faktisk er en skjøge, men holdes for å være kysk, enn at hun er kysk, men bærer skjøgens tegn: for hvis hele byen ler meg ut som hanrei, er det som om jeg faktisk bærer horn i pannen.)

Man kan altså argumentere for at det er samfunnet, ikke den utro konen, som setter horn i hanreiens panne; hanrei-hornene er en materialisering av fellesskapets oppfatning og dom, eller snarere av mannens *skam* tilknyttet denne oppfatningen av ham blant hans likemenn.

⁶⁵ Seehuus: XXIV.5-8

Noe av kritikken rettet mot hanreien går på hans manglende evne til å holde skikk på sin kone; hans udyktighet i å hevde seg og i å stadfeste sin autoritet ovenfor henne. Det fremste, mest beryktede eksempelet på dette finner vi i Jeppes kone Nille i *Jeppe paa Bierget*. Nille er den ubestridte herskeren på Bierget. Hun råder over både hus og mann, og tukter Jeppe til stadighet som hun holder kuert med «mester Erik», en krabask (ridepisk). Jeppe tør ikke stå opp mot sin kone (“jeg har ingen Corasie”, *Jeppe*: 1.3). Jeppes kone er utro med Mads degn, og ingen av dem bryr seg med å skjule det: både Nille og degnen skjeller åpenlyst ut Jeppe som hanrei (*ibid*: 1.2; 1.3). Når Holberg beskriver sin ideelle hustru, vil han forståelig nok ikke ha en Nille:

Non nimis esto ferox, nec sit facilis nimis uxor.

Illa ferit corium, cornua at hęcce feret.⁶⁶

(Min kone måtte ikke være overmåte ustyrlig, og heller ikke overmåte føyelig. Den ene gir bank, men den andre gir horn.)

Holberg gjør her et ordspill på *corium ferire* (“å slå huden”, “å kakstryke”) og *cornua ferre* (“å skaffe horn”). Nille gjør seg skyldig på begge punkter, og er følgelig langt ifra noe ettertraktet koneemne. Skjønt hun er enestående i å kalle sin mann hanrei i hans ansikt, er Nille slettes ikke den eneste *uxor ferox* i Holbergs komedier. Også Diderich Menschen-Skræks kone tukter sin mann med krabask (*Mensch*: 1.20), og Herman von Bremens kone gir sin mann ørefiker (*Kand*: 2.2). Konene i Holbergs satirer er ofte rede til å bestride mannens posisjon som familiens overhode, og ligger i stadig dragkamp med mannen om dominans. «Flaccus» i epigram 1.119 er en avgjort Jeppe-type:

Non habet uxorem Flaccus, sed habetur ab illa.

Dicitur is Dominus, sed dominatur ea.

(Flaccus eier ikke en kone, men eies av henne. Han kalles dominus [= herre], men domineres av henne.)

⁶⁶ Epigr. 1.171.3-4

Det tradisjonelle forholdet mellom mann og kvinne snus på hodet idet konen blir herre over ektemannen. Ifølge tjeneren Espen i *Den Vægelsindede* var denne rolleombyttingen et tegn i tiden:

Apicius. Har du aldrig seet Konen i Huset?

Espen. Hverken Konen eller Manden.

Apicius. Der er ingen Mand i Huset.

Espen. Det er saa i alle Huse; thi Konerne agere Mænd; og føre Regimentet allevegne.⁶⁷

Når konene *dominerer* i hjemmet, påtar de seg rollen som *dominus* (husherre): de «agerer menn». Som en konsekvens av dette, blir mannen i sin tur kvinneliggjort, og inntar den passive, servile rollen som tradisjonelt sett har vært forbundet med hustruens stilling i ekteskapet. Kvinnen som påtar seg mansrollen hadde lett for å bli fremstilt som en *uxor ferox* i datidens dramatiske diktning, for, som Alfar poengterer, “any authority [wives] claim makes them monsters, women trying to be men in a world turned upside down” (Alfar: 35). Hanrei-gjøring blir en brikke i et maktspill om hvem som skal «føre regimentet» i hjemmet, og kan nærmest betraktes som en herske-teknikk fra konens side – en effektiv en som sådan. Hanrei-hornene representerer samtidig den ultimate kvinneligjøringen av ektemannen, og mannens passivitet ovenfor konen synes å stå i sammenheng med hennes seksuelle overlegenhet. Denne sammenhengen kan illustreres ved epigram 1.90, om en viss «Theodorus», enda en Jeppe-figur:

Defunctæ Uxoris servus, Theodore, fuisti.

Vivæ non servus, sed quoque Cervus eris.

(Du var din avdøde kones slave, Theodorus. Hos din nåværende [kone] blir du ikke bare slave, men også hjort.)

Med et ordspill sier Holberg at Theodorus i sitt andre ekteskap blir både slave (*servus*) så vel som en hjort (*cervus*), ettersom hjorten har horn. Tjenestepiken Pernille priser denne typen servile ektemenn for deres lettpåvirkelighet, og har kampplanen klar:

⁶⁷ *Vægel.* 2.4

[H]os saadane Karle lover vi Underdanighed ved Ægteskabs Contracten første Dag, gjør nogle Antegninger i Contracten dend anden Dag. Slaaer en Stræg over dend gandske 3die Dag, har Haand udi Regieringen med den 4de, og sidder ved Roret alleene, inden Ugen er til Ende.⁶⁸

Pernille ser seg ikke fornøyd med å likestilles med mannen i hjemmet, men foreslår heller et ekteskadelig statskupp hvor konen blir sittende enerådende ved makten. Pernilles ønske om å ha en «hånd med i regjeringen» gjengir Espens utsagn om at konene «fører regimente», og gjenlyder også i Eleonoras bemerkning om sin herskesyke stemor i *Det lykkelige Skibbrud*: “min Fader lar sig regjære af hende”, (*Skibbr*: 1.1). Den samme formuleringen er også å finne i epigram 1.171, om velstående koner: “vult regere illa” (“hun vil regjere”, 1.171.14). Dette siste eksempelet bekrefteS også av Leonard i *Huus-Spøgelse*: “Jeg vil aldrig raade nogen at gifte sig med en bemidlet Kone: thi hun vil altid føre Herredom” (*Spøg*: 2.5). Den naturlige polariseringen mann–kvinne hindrer enhver form for likestilling i ekteskapet: kun én kan være *herre*. “Du Herre være vil, det vil hun også være”, som det heter hos Seehuus.⁶⁹ Som Paludan bemerker, er Pernille-karakteren mest å regne for et “forkledt Mandfolk” (Paludan: 210), og det er derfor ikke til å undres over at hun selv ønsker å «sitte ved roret».

Om kjøpmenn i tidlig moderne dramatikk bemerker Bruster at disse ofte gjøres til hanrei fordi systematisk arbeid ble oppfattet som kvinneaktig (Bruster: 204).⁷⁰ Også hos Holberg blir ektemannen gjerne bedratt som en følge av at han ikke er tilstrekkelig maskulin. Som nevnt blir mannen som hanrei ytterligere kvinneliggjort, og påtar seg en kvinnelig rolle. Hanreien adopterer ikke bare kvinnens passivitet, men også dydene som tradisjonelt sett ble foreskrevet henne. Alfar oppsummerer den gifte konens dyder i tidlig-moderne tid som «tilbakeholdenhet» (*silence*), «kyskhet» (*chastity*) og «troskap» (*obedience*) (Alfar: 14). Når hun er utro, bryter konen med de to siste artikkelene, mens tilbakeholdenheten overføres til ektemannen som hanreiens fremste dyd.

I Holbergs hanrei-komedie *Barselstuen* vektlegges viktigheten av å holde munn om sin kones utroskap. Når Corfitz vil gå til «tamper-retten» (domstolen hvor ekteskapsaker ble behandlet) og beskyldte sin kone for utroskap, bemerker tjeneren

⁶⁸ *Henr.* 1.3

⁶⁹ Seehuus: L.3

⁷⁰ Se også kapittel 3 i denne oppgaven, vedrørende profesjonsskrivere.

Troels at dette er grunnlag for skilsmisse – ikke med konen, men med Corfitz' eget "gode Navn og Rygte" (*Bars*: 4.2). Også naboen Jeronimus råder Corfitz til å holde seg taus: "I saadan Tilfæld, Naboe, er best at tie still; thi mand blotter ellers kun sin egen Skam" (*Bars*: 5.7). Ifølge Holbergs komedier var det vanskelig å vinne frem i tamper-retten, og ektemannen satt som oftest igjen med saksomkostningene og ellers uforrettet sak. En rettsak ville også innebære at mannens skam ble offentliggjort for all verden, og skade hans posisjon sosialt.

Både Owen og Harder oppfordrer hanreien til å fare stilltiende fram og vise tilbakeholdenhet. "Lytt, se, ti stille" (*audi, cerne, tace*, 1.133.1) er Owens formaning til hanreien, hentet fra et latinsk ordtak.⁷¹ Han ber den bedratte ektemannen være oppmerksom på sin kones bevegelser, mens *tace* muligens har en dobbelt betydning: hanreien bør holde munn for å unngå skandale, men også for å kunne ta sin kone på fersk gjerning. I sitt epigram 5.110 ("Om Cornelius") spiller Owen videre på dette temaet:

Cornutum te, Corneli, scis esse, tacesque.
Non Cornelius es tu modo, sed Tacitus.

(Du vet at du er hanrei, Cornelius, og du holder munn. Du er ikke bare Cornelius, men også Tacitus.)

Owen leker seg her med navnet til Cornelius Tacitus, den store romerske historieforfatteren og annalisten (d. ca. 120 e. Kr.). *Cornelius* likner på *cornutus* ("hornet", "hanrei"), mens *Tacitus* også er partisipp av *tacere* ("å være stille"). Dermed er adressaten ikke bare Cornelius, men Cornelius Tacitus, ettersom han er en stilltiende hanrei. I tittelen til sitt epigram 3.60 spiller Harder videre på Owens spøk, og lager et anagram av Cornelius: *cornu sile* ("hold munn med ditt horn!"). Epigrammet f. ø. lyder som følger:

Cornua ferre grave est, efferre hæc cornua pejus,
Ne clament alii, si sapis ipse sile.

(Å bære horn er tungt, men å gjøre det kjent er verre: hvis du er smart, så vær du selv stille, for at ikke andre skal rope ut.)

⁷¹ "*Audi, cerne, tace, si vis cum vivere pace*" (von Gaal, 533, s. 91).

Også Harder samtykker med Jeronimus' oppfordring i *Barselstuen* om at man ikke bør utbasunere (*efferre*) at man er hanrei – det gjør bare vondt verre. I epigram 4.96 gir Holberg et noe tvetydig svar på hvordan man skal tilnærme seg konens ugjerning:

Uxoris vitium tollendum vel tolerandum.

Si tollas, conjux commodior tibi erit.

Si toleres vitium sortemque feras patienter,

Illa incommodior, tu melior sed eris.

(Konens ugjerning må settes en stopper for, eller tolereres. Setter du en stopper for den, vil din kone bli deg mer medgjørlig. Tolererer du ugjerningen og bærer din skjebne tålmodig, blir hun deg mindre medgjørlig, men du blir bedre.)

Man må enten slå ned på konens utroskap (*tollere*), eller finne seg i den (*tolerare*). Gjør man det første, vil hun kanskje føye seg og bli lydigere. Ut i fra komediene er det nærliggende å tenke seg at Holberg her tenker på å stevne ens hustru for tamper-retten. Finner man seg tålmodig i det derimot, vil man selv være «bedre» (*melior*). Mener Holberg at man fremstår som et bedre menneske i sammenlikning med sin syndige hustru? Dette virker ikke særlig sannsynlig, ettersom hanreien ellers aldri fremstår i godt lys. Holberg mener nok at man ved å holde munn om konens eskapader vil komme bedre ut av det generelt sett. Det er også dette synet som uttrykkes i komediene, så vel som av Owen og Harder.

I diktet ovenfor kommer Holberg også inn på en annen av hanreiens dyder, nemlig *tålmodighet*. Bruster skriver om de økonomiske fordelene ved hanrederi, ved å høste utbyttet av sin kones omgang med velstående elskere, og understreker da viktigheten av tålmodighet: “patience produces profit” (Bruster: 207). Holbergs epigram 5.23 består i en rekke nyttårsønsker (*strena*) til forskjellige grupper i samfunnet, bl. a. hanreiene: “*Opto cornutis, ut sit patientia fortis*” (“For hanreiene ønsker jeg at de må ha en utholdende tålmodighet”, 5.23.5). Om tålmodighet som dyd får vi beskjed fra tjeneren Davus i *Plutus*:

[J]eg er, uden at rose mig selv, en af de dydigste Mænd her udi Staden. Jeg sidder derforuden med Hustrue og mange Børn, og har i mange Aar baaret mine Horn med Taaledighed.⁷²

⁷² *Plutus* 1.5

Davus er blant de dydigste menn i byen, ettersom han med stoisk ro ser på at konen føder andre menns barn. Tålmodighet er f. ø. den gjengse remedien ovenfor prøvende situasjoner i komediene (“Hvilken Elendighed! I faaer vel at have Taalmodighed”, *Ranudo*: 1.4), og foreskrives også av Seehuus, som kobler denne dyden med hanrei-hatten: “Den beste Hat derfor, som over Panden naaer, / Det er Taalmodighed, som skiuler slige Saar” (VII.7-8). Seehuus’ epigram later til å være en gjengivelse av Chilians ord i *Ulysses*, når han løsner sin herres hattesor så hatten henger utover (for å demonstrere at Ulysses har blitt gjort til hanrei av Penelope): “Ach Herre! Taalmodighed er den Dyd, som herefter meest vil tiene os begge; [...] lad os bære Hattene som de vare for en vis Aarsags skyld” (*Ulyss*: 5.3). I epistel 60 konstaterer Holberg at ingen bærer sine horn med større tålmodighet enn fanden:

Derforuden kand man regne dette blant Fandens gode Qvaliteter, at han bærer sine Horn med meere Taalmodighed, end de fleeste Mænd, der prostituere sig med Processer og Stævninger: thi man haver fast udi 6000 Aar ikke hørt, at Fanden haver citeret nogen for Tamperretten; hvilket viser, at om han er Hanrider, saa er han derhos en fornuftig Hanrider, som veed at skiule sin Skam bedre end Mennesker.⁷³

Å bære horn blir en dyd i seg selv, til den grad at selv fanden prises for sin dydighet. At fanden holdes for et dydsmønster vitner om bakvendtheten i å tilskrive hanreien dyd overhodet. Igjen trekker Holberg frem tamper-retten og det fornuftsstridige i å fremme sin skam på en slik arena. Det er nettopp det offentlige rom som utgjør den store trusselen for hanreien – derfor er også ideen om en offentlig tilgjengelig hustru så rammende (se kap. 4 i denne oppgaven).

Fanden er ikke den eneste overmenneskelige figuren som assosieres med hanreien; også blant antikkens gude- og myteskikkelser finner Holberg inspirasjon til dette motivet. I epigram 4.155 beskriver Holberg hanrederi som “en nokså vanlig skjebne blant menn så vel som guder” (“*communis fere sors est hominum atque Deûm*”, 4.155.2). Hanrederi er et bindeledd mellom guder og dødelige. I samme vers gir Holberg trøst til en viss hanrei ved navn Damon: han skal bare kalle seg *corniger Damon* (“hornbærende Damon”), og derved sammenlikne seg med *corniger Ammon*,

⁷³ Holberg, *Epistler*, Tomus I (1748): 60

en av Jupiters epiteter, hvor guden er fremstilt med bukkehorn (Arnesen: «Ammon»). Ved å påberope seg gudelig presedens formilder Damon skammen ved å bære horn.

Den av gudene som kanskje i størst grad forbindes med hanreien, er Vulkan (Hefaistos). Vulkan, guden for bl. a. ild og smedekunst, var gift med Venus, og ble gjort til hanrei av krigsguden Mars⁷⁴. Williams illustrerer den utbredte bruken av denne fortellingen i tidlig-moderne diktning⁷⁵, og både Holberg, Owen og Harder knytter Vulkan til bedratte ektemenn. I epigram 2.10 beskriver Holberg en «lyktebærer» (*laternæ portator*) som blir «pretor» (*prætor*):

Vulcanum in Cornu Dominis præferre solebas,
Jamque Leâ ductâ, cornua fronte feras.⁷⁶

(Du pleide å gå foran og bære ilden i din herres lykt – nå, etter å ha ektet Lea, bærer du horn i din panne.)

Vulcanus står her metonymisk for *ild*, liksom *cornu* for *hornlykt*, altså en lykt delvis tillaget av horn.⁷⁷ Ved å beskrive flammen i lykten som “Vulkan i hornet” gjør Holberg en referanse til gudens hanrei-horn, samtidig som han knytter adressatens tidligere tilværelse som lyktebærer med hans nåværende som hanrei. Dette motivet har Holberg hentet hos Harder (3.26):

Tanta ferox fecit Vulcano cornua Mavors,
Cornibus includi possit ut ipse suis.

(Den kjekke Mars gjorde så store horn for Vulkan at mannen selv kunne lukkes inne i sine horn.)

Når Harder sier at Vulkan kan innelukkes i sine egne horn, tar han det metonymiske begrepet om flammen i hornlykten bokstavelig, og slutter derav at hornene Mars ga sin rival må ha vært voldsomt store. Mars utruker Vulkan med horn, mens Vulkan i sin tur utruker Mars med våpen og rustning, som vi også får vite av Owen (“*arma faber Marti Vulcanus splendida fecit*”, 1.33.1). Owen poengterer dårligheten ved

⁷⁴ Hom. Od. 8.266

⁷⁵ Williams: «Vulcan»

⁷⁶ Epigr. 2.10.3-4

⁷⁷ Arnesen: «Cornu», II, C., c.

denne byttehandelen, og kaller Vulkan for en *Glaucus* (1.33.4), en referanse til den lykeiske anføreren som byttet sin rustning av gull mot Dimoedes' rustning av bronse⁷⁸, og altså et bilde på en dårlig handel. I *Ulysses* sier tjeneren Chilian om sin herre at "Mars staaer i Øynene afmalet, og Vulcanus i Panden" (*Ulyss*: 5.3); han er krigersk i blikket av å ha blitt gjort til hanrei.

Holberg priser fanden for at han i 6000 år har avstått fra å møte for tamper-retten. Vulkan kan derimot ikke prises for samme tålmodighet, om vi skal tro en gjengivelse av "stridens eple" i *Ulysses*, hvor Juno gjør følgende anklage mot Vulkans hustru Venus:

I har en Ære at tale med Madam, som jer Mand Vulcanus har stevnet nogle gange for Tamper-Retten. Man veed nock, hvilcke Historier I har haft baade med Mars og andre Officers.⁷⁹

Som nevnt ovenfor, utgjør hanrei-hornene et bindeledd mellom guder og mennesker, og selv på Olympen kan en stevnes for tamper-retten. Liksom bildet av den hornbærende Jupiter ble brukt som et forbilde for hanreien i epigram 4.155, bruker Holberg også Ulysses (Odyssevs) som et trøstens eksempel for den som har jobbet hardt, men ikke fått noe igjen for det:

Inter tot veteres tibi sufficit Unus Ulysses,
Trojanæ gentis qui superator erat.
Post varios casus post tot discrimina rerum
Cornutus, pauper vir redit ille domum.⁸⁰

(Blant så mange av de gamle er Ulysses alene et tilstrekkelig [eksempel] for deg, han som var det trojanske folks overherre. Etter allehånde hendelser, etter så mange farlige omstendigheter, vendte han hjem igjen som en fattig hanrei.)

Ulysses' hustru Penelope blir vanligvis priset som et bilde på kyskhets for sin langvarige troskap mot ektemannen under beleiringen av Troja, og for å ha avvist sine mange beilere. Én versjon av fortellingen om Penelope sier likevel at hun lå med alle sine beilere, hvorpå hun fødte Pan, og hvilket også er forklaringen på denne gudens

⁷⁸ Hom. Il. 6.232

⁷⁹ *Ulyss*. Prolog

⁸⁰ *Ep*. 2.9.13-16

navnelikhet med det greske ordet for “alle” (πᾶν).⁸¹ Av disse svært motstridende oppfatningene av Penelope, finner Holberg at den siste er mest underholdende, og Ulysses blir også hanrei i komedien (*Ulysses von Ithacia*), hvor det heter at “hand er vel 16 gange bleven Hanrey siden hand reyste” (*Ulyss*: 5.2). Det var ikke bare Ulysses som ble hanrei under den trojanske krigen, sier Holberg, men også alle mennene som fulgte ham, hvilket kommer frem av epigram 2.11:

Ut furtum Paridis plectant, armantur Achivi,
Unum ob Cornutum Græcia tota fûrit.
Obque Helenam Lenam Priami dum mœnia frangunt
Cornibus, in Patria cornua dantur iis.

(For at de skal hevne Paris' rov, bevæpner akeerne seg; hele Hellas raser for én hanreis skyld. Mens de på grunn av ruffersken Helene sprenger Priamus' murer med rambukk, gis de selv bukkehorn i fedrelandet.)

I *Ulysses* så vel som i epigrammene setter Holberg spørsmålstegn ved grekernes motiver ved å beleire Troja, ettersom de sender en hel nasjon i krig bare for én hanreis skyld (kong Menelaus, Helenes ektemann). “Ruffersken” Helene er neppe umaken verdt. Hun fremstilles som overmåte dydig i *Ulysses*, og så kysk at hun besvimer bare noen nevner navnet på en mannsperson (*Ulyss*: 1.3). Hennes fremferd er så overdreven ettersom hun selvsagt bare gir seg ut for å være kysk. Mens grekerne er bortreiste, er konene utro, en beretning som også har grunnlag i de klassiske tekstene. Apollodorus beskriver hvordan en viss Nauplius seilte langs kysten av Hellas og egget hustruene til utroskap i grekernes fravær.⁸² Tjeneren Chilian i *Ulysses* har sine betenkeligheter ved å legge ut på en så langvarig reise: “Hvo veed hvad vore Hustruer kand spille os for Puds, mens vi ere borte” (*Ulyss*: 2.7). Gjennom sin satiriske fremstilling av myten om Ulysses harselerer Holberg med etablerte forbilder for dyd, og benytter seg av hanrei-motivet for å bygge en bro mellom den heroisk-gudelige verden og den menneskelige.

Konklusjon

⁸¹ Serv. A. 2.44

⁸² Apollod. Epit. E.6.9

I epigrammene så vel som i komediene fremstilles hanreien med fysiske horn som både kan sees og skjules. Pannens betydning i dette henseendet står sentralt som hanreiens såre punkt, men i epigrammene kan Holberg også utnytte de mange konnotasjonene og betydningene av ordet *frons*, og knytter pannen til skamfølelse på en helt annen måte enn han kan gjøre på dansk. I tråd med en lang tradisjon i vestlig dramatik knytter Holberg tidvis hanrei-hornene til økonomisk vinning i komediene, hvilket i epigrammene helst kommer til uttrykk ved at ektemannen nyter sosialt avansement ved sin kones prominente elskere. Hva angår skyldspørsmålet er bildet som presenteres i komediene noe mer nyansert enn det i epigrammene, og skjønt Holberg i begge tilfeller trekker frem "urettferdigheten" ved at mannen skal bære skammen av konens ugjerning, viser han i komediene hvordan også mannen har skyld. I begge sjangre spilles det på reversering av kjønnsrollene, og figurer som den servile Jeppe og den uregjerlige Nille finner sine ekvivalenter og likemenn i epigrammene. Holberg går i epigrammene sammen med Harder og Owen i å understreke tilbakeholdenhet og tålmodighet som dyder hos hanreien, som i komediene også knytter seg til at man skal holde seg unna tamper-retten. Ved å trekke frem djevelen og Olympens guder som (noe tvilsomme) eksempler på dydig fremferd, understreker Holberg meningsløsheten i å tillegge hanreien dyd overhodet.

3. Den gamle hanreien

En iøynefallende underkategori av hanrei-motivet hos Holberg, er den gamle hanreien – oldingen som har tatt en ung pike til ekte. Dette motivet synes å ha vært hyppig brukt og gjenkjennelig på Holbergs tid. Når Pernille i *Det Lykkelige Skibbrud* går i teateret, er det for å se et stykke “om en gammel Hanrey, som lod sig tage ved Næsen af sin Kone” (*Skibbr.* 1.3). Resultatet av et ekteskap mellom gammel og ung er allmennkunnskap: “Monfrere veed selv, hvordan det gaar til, naar en gammel Mand faar en ung dejlig Koene” (*Junii.* 2.2). Corfitz i *Barselstuen* er snar til å angre på at han i en alder av 70 år ektet en 15-årig jomfru (“jeg bekiender, at det var daarligst af mig som en ældgammel Mand at tage en ung Koene”, *Bars.* 1.5), og sier han får “Løn som forskyldt” (*Bars.* 1.4) når han gjøres til hanrei. Med et veldig fiffig epigram beskriver Owen oldingens uunngåelige skjebne:

Uxorem iam, Feste, senex vis ducere? Dictam

Angligenae Lili consule grammaticam.

Illic invenies indeclinabile cornu.

Hunc scopulum pauci praetiere senes.

(Vil du nå som en gammel mann ta en kone, Festus? Konsultér engelske Lillys såkalte «Grammatikk». Der vil du finne at «cornu» [=horn] er indeklinabelt. Få gamle kommer seg rundt dette skjæret.)

Owen sikter her til William Lillys ‘*Grammatices Rudimenta*’ (1527), en kort, latinsk syntaks med reglene forklart på engelsk (Sandys: 229). I denne syntaksen vil man angivelig finne *cornu* («horn») oppført som ubøyelig eller indeklinabelt (*cornu* er uregelrett, og nesten indeklinabelt i singularis, med unntak av genitiv *cornūs*). *Indeclinabile* har her en dobbelt betydning: «ubøyelig» (i grammatisk forstand), og «uforanderlig» (med hensyn til utkommet av et slikt ekteskap). Ved å gifte seg som gammel, sier Owen, vil man nesten uten unntak gå på et skjær.

Gamle eller aldrende figurer opptrer nokså hyppig i Holbergs komedier. Generasjonskonflikten mellom gamle og unge, foreldre og barn, er et gjengående tema (i f. eks. *Jean de France*, *Mascarade*, *Huus-Spøgelse*), og Holberg utnytter spenningen mellom gammel og ung som et komisk virkemiddel, samtidig som komedien derved tiltaler et bredt spekter blant tilskuerne. “Den gretne, gamle

mannen” var en stamfigur i antikkens komediediktning, og fungerte gjerne som et hinder for de unge elskerne ved sin overdrevne strenghet, eller som en rivaliserende beiler hos sin sønns kjæreste, da helst med dårlig hell. Denne karakteren kan sies å ha sin parallell i Holbergs komedier i stamfiguren *Jeronimus*, som ofte står i veien for de unges lykke, og som ofte må bekjenne sin dårlighet eller sitt hykleri ved stykkets konklusjon.

Oldingen fremstår ofte i et uheldig lys hos Holberg. Det er ikke alderdommen i seg selv som gjør ham lastefull⁸³, men oldingens laster forstørres av hans alderdom (“Du est den, som af alle er meest Straf værd; thi jo meer du est kommen til Alder, jo meer har du at forsvare”, *Kild*: 3.6). I sin langt fremskredne alder burde han vite bedre; erfaring burde ha gjort ham klok. Oldingen bør trekke seg tilbake til fordel for sine barn, og gjør bedre i å kontemplere sin egen salighet og nært forestående avskjed med livet enn å prøve å etterlikne ungdommen. Dette gjelder kvinner så vel som menn. I *Den forvandlede Brudgom* vil matronen Terentia gifte seg med en ung herre heller enn å overgi ham til sin eldste datter. Tjenestepiken Pernille stiller derpå spørsmål ved om “det [er] Himmelens Villie, at en gammel Frue, som har voxne Døttre, skal dem til Præjudice [= skade] gifte sig med en ung Spradebasse” (*Brudg*: 1.10). Terentia burde fremme sine døtres interesser heller enn å underholde sine egne, ufruktbare lyster. Til sitt forsvar påstår Terentia at hennes unge kjæreste “besidder Dyd og Forstand som en gammel Mand” (*ibid*). Terentias utsagn vitner om forventningene knyttet til de eldre, og taler samtidig imot henne selv, da det nettopp er mangel på dyd og forstand som gjør henne latterlig.

Dyd og alderdom behandles også i epigram 2.137, som har tittelen “En dydig gammel manns pris”:

Canities cum te fecit, Faustine, pudicum,
Non pudor est, verum lassa libido magis.

(Når alderdommen har gjort deg dydig, Faustinus, er det ikke dydighet, men heller slunkent begjær.)

Faustinus er ikke dydig eller kysk av egen vilje, men som et resultat av alderdoms-
svakhet. Han holdes ikke tilbake av moralske hensyn, men av naturlige forhold.

⁸³ Holberg omtaler faktisk ett sted i epigrammene (3.42.4) alderdommen som *vitium* (“synd”, “last”).

Oldingens "slunkne begjær" og hemmede seksualdrift gjør ham ute av stand til å tilfredsstille og holde på en ung kone, og han er dermed egnet hanrei-materiale. Harder forfatter flere epigrammer vedrørende historien om den kyske Susanna, som blir antastet av to begjærlige gamle menn⁸⁴. Susanna forferdes over oldingenes fremferd: *Vobis iste pilis vigor sub istis? / Illa sub nive tantus ardet ignis?* ("Har dere slik fyrighet under det håret der? Brenner slik en ild under den snøen?", 1.63.3-4). Seksuelt begjær kan ligge og ulme under en hvithåret overflate, hvilket Seehuus også beskriver, med en vegetativ liknelse: "Er Løgens Hoved hvit, saa er dog Stilcken grøn" (IX.4). Skjønt oldingen reduseres i fysisk forstand, er alderdommen ingen garantist for forstandighet og dydig framferd, hvilket også illustreres av en annen "Faustinus" i epigram 1.201:

Jam præter vitia in Faustino cuncta senescunt,
Quin cum canitie crescat avaritia.

(Nå eldes alt ved Faustinus, bortsett fra hans laster. Selv hans grådighet vokser med alderdommen.)

Ens uoter ikke bare vedblir, men vokser med alderen, og oldingens laster synes i dette tilfellet å være alt som blir igjen av ham. Hans grådighet, det være seg på penger, titler eller unge kvinner, intensiveres. I *Den Honnette Ambition* hevder konen Magdelone at hun "har kiendt mange, der have ført et meget ærbart Levnet udi deres Ungdom, men som udi deres Alderdom ere bleven meget verdslige" (*Honn*: 2.7). Den havesyke oldingen er latterlig, ettersom han jo burde begynne å vende sine tanker bort fra materialistiske og kjødelige hensyn. Også hos Owen finner vi eksempler på alderdommens moralske tilbakegang, som i hans epigram 1.88 ("Om en viss gammel mann"):

Ex nigro, mentum senio mutatur in album.
Candida quae fuerat mens tibi facta nigra est.

(Skjegget forvandles fra sort til hvitt i ens alderdom. Ditt sinn som var hvitt [klart, oppriktig] har blitt sort.)

⁸⁴ [Bibelsted:] Daniel 13

Owen spiller på ordlikheten mellom *mentum* (hake/skjegg) og *mens* (sinn) idet han sier at mens skjegget og håret går fra sort til hvitt, går sinnet den andre veien, og blir mørkere (slemmere) i ens alderdom, i hvert fall i dette tilfellet. Harder (3.25) gjør et epigram om en gammel mann som pudrer sitt hår:

Esse quid hoc dicam lautæ quod more juventæ
Spargis odorato pulvere, Prisce, comas?
Res mira & nova res capis simulare juventam!
Te canum, canus ne videare, facis.

(Hva skal jeg kalle dette, Priscus, at du på glade ungdoms vis stenker ditt hår med duftende pulver? Et forunderlig tilfelle! Et uhørt tilfelle! Du tar på deg å etterape ungdommen! Du gjør deg hvithåret for ikke å synes hvithåret.)

På en tid da hvitpudret hår var på moten blant ungdommen, synes det latterlig for en som allerede har hvitt hår å skulle etterfølge samme mote. Den pudrede oldingen opptrer også i komediene: "Peder Hansen, som udi sit 30de Aar holdt det for en dødelig Synd, at pudre sin Peryk, seer jo nu ud som en Kammer-Junker" (*Honn*: 2.7).

Alderdommens utskeiende natur blir et munnhell i Holbergs komedier, og fremstår nærmest som et særskilt dansk fenomen. Tjenestepiken Pernille i *Den Honnette Ambition* påstår at "Luften her i Landet fører det med sig, at Folk bliver ikke ret galne førend de komme over deres 60 Aar" (*Honn*: 2.7). En form for forsinket midtlivskrise leder oldingen ut på gale veier og gjør ham rastløs. Den rastløse oldingen beskrives også i Martial 4.78, om en 60-åring på evig rundferd med hilsninger hos Romas høye menn, hvor dikteren kommer med følgende konklusjon og dom: "*deformius, Afer, / omnino nihil est ardalione sene*"⁸⁵ ("ingenting er styggere, Afer, enn en rastløs gammel mann"). Holberg har nesten ordrett inkorporert epigrammet om den rastløse Afer i sitt epigram 3.5, i en mer dansk kontekst omhandlende nyttårsønsker:

Observate, precor, Bessum per densa volantem
Agmina grandævum decrepitumque senem.
Qui, cum condita sit prope jam centesima messis,
Et facies multo splendeat alba pilo,
Discurrit totâ vagus urbe citatior igne,

⁸⁵ Mart. 4.78.10

Cæruleo facies totaque rore madet.⁸⁶

(Gi akt, om du vil, på den gamle, avfeldige Bessus idet han flyr gjennom den tette folkeskaren; han som, etter å ha opplevd nesten hundre innhøstninger, og hvis hode skinner med masse, hvitt hår, løper flakkende rundt i hele byen, raskere enn ilden, mens hele hans panne renner med oseanisk svette.)

Bessus, skjønt han nærmer seg hundre år, og skjønt det åpenbart koster ham stor besværlighet, løper rundt for å innynde seg hos relasjoner med lykkønskninger. Å trakte etter andres gunst sømmer seg ikke for en gammel mann, på lik linje med materialistiske goder, unge hustruer og titulære utmerkelser. Når Jeronimus i *Den Honnette Ambition* vil søke seg til en tittel, bemerker hans vordende svigersønn Leander at han "skulde ikke formode, at en ældgammel Borgermand skulde falde til den Daarlighed" (*Honn*: 1.1). Grå hår og grådighet går dårlig sammen, men synes å være en del av visse oldingers iboende natur. Den beleste tjenestepiken Pernille gjør følgende observasjon i *Den Forvandlede Brudgom*:

Jeg erindrer mig nu at have læset hos en Skribent, at visse Mennsker ynges ved Alderen, og at de ikke begynde at løbe galne, førend de faaer graae Haar. Naar jeg tænker mig om finder jeg fleere Exempler herpaa, saa at jeg merker, at om det ikke er almindeligt, saa er det dog ikke gandske unaturligt.⁸⁷

Når oldingen altså gjør seg latterlig ved å ta en ung hustru, og derved med stor sannsynlighet utsetter seg for hanrei-navnet, grunner dette seg på en generell tendens til utskeiende atferd blant eldre menn i Holbergs satiriske diktning. Oldingens plutselige ungdomsfakter, overmot eller rastløshet kan ikke bøte på hans i realiteten avmektige tilstand og fruktesløse utsikter. Denne ufruktbarheten illustreres i epigram 1.35 ("Om gamlingen Flaccus som griper etter titler"):

Jam senio calvus vult Flaccus nobilitari.
Post obitum sera est calvaque nobilitas.

(Nå på sin gamle alder vil den barhodede Flaccus berømmes. Etter ens død er berømmelsen forsinket og bar.)

⁸⁶ *Ep.* 3.5.7-12

⁸⁷ *Brudg.* 1.2

Titler og utmerkelse hos en gammel mann, sier Holberg, er like "bart" og magert som alderdommen selv, og faller i skinn jord. Owen (8.90) beskriver gamlingen som *siccus* ("tørr"):

Risibile est animal iuvenis, mulierque puerque
Flebile, dedidicit siccus utrumque senex.

(Ungdommen er et lattermildt dyr; både kvinnen og smågutt har lett for å gråte; den tørre oldingen har glemt begge deler.)

Oldingens alvorlige natur går dårlig sammen med den "lattermilde" ungdommens, og en viss passivitet distanserer ham fra livets øvrige gang. Han kan hverken le eller gråte, men er som en tørr og ufruktbar ørken. I møte med et fruktbart jorde, for å ta jordbruksmetaforen videre, har han likeledes lite å stille opp med, ifølge Holbergs epigram 4.21:

Audes tute Senex Astræam ambire puellam,
An tibi decrepito convenit iste torus?
Hancce per Astræam ni fallimur ibis ad astra;
Nam tanti infelix ruris arator eris.

(Våger du som en gammel mann å trakte etter jenta Astræa? Er det et ekteskap som sømmer seg avfeldige deg? Tar jeg ikke feil, vil du gjennom denne Astræa gå til stjernene; for i en slik åker blir du en mislykket pløyer.)

Å bemektige seg den unge Astræa er en oppgave som overgår oldingens krefter. I stedet for å høste noe fra det, vil han "gå til stjernene", altså dø. Han må ty til hjelp fra andre for å produsere avkom. I *Dend Pandtsatte Bonde-Dreng* ber en bondekone sin mann om å skaffe henne en ny sønn, ettersom sønnen de har er forsvunnet. Mannen svarer henne at "[d]a maa du faae en anden til at giøre det; thi jeg er alt for gammel, og svag at skaffe dig flere Børn" (*Pandt*: 3.7). Denne overdrevent praktiske og likegyldige tonen gjenlyder gjennom komediene så vel som epigrammene. Når en viss gammel mann i epigram 6.14 får en sønn, mistenkes han for å ha benyttet seg av "allierte styrker" (*sociis viribus*, 6.14.3), men unnskyldes også med at "dette er tilstrekkelig for en gammel mann" (*satis hoc seni*, 6.14.6). Oldingen har jo ikke annet valg hvis han vil skaffe seg barn. Sønnen han fikk i sin ungdom betviles derimot ikke

å være hans egen, ettersom han “den gang var mann for oppgaven og kapabel i sin styrke” (*Officio tunc par, robore erasque valens*, 6.14.2). Dette verset likner påfallende på beskrivelsen av bonden og bymannen i epigram 1.164, hvor bonden tar en kone “mens han er mann for oppgaven, og alle hans lemmer er sterke” (*Dum par officio est, membraque cuncta vigent*, 1.164.18). Bymannen gifter seg senere i livet, og det går som det må gå:

Tardius is, lautè ut clara cum conjuge vivat.

Pro sobole hinc Thalami cornua sola ferunt.⁸⁸

(Han [bymannen] [gifter seg] senere, for at han skal leve elegant med en fornem hustru. I stedet for ekteskapsavkom får disse dermed kun horn.)

Epigram 1.164 (“Om bondestandens fordeler”) er f. ø. en lengre avhandling om forskjellene mellom levekårene på landet og i byen, og gjengis nærmest i sin helhet i *Don Ranudo*, som en samtale mellom Don Ranudo selv og en fattig bonde. Don Ranudo forklarer da at: “Vi fornemme Folk gifte os ikke nær saa tiilig; vi maa undertiden bie indtil vi ere 40 til 50 Aar, inden vi kand komme i Stand, til at underholde vores Familier ligesaa prægtigt, som vore Forfædre” (*Ranudo*: 3.4). For den fornemme bymannen, som skal leve grandios, er barn kun en ekstra utgift, mens bonden gifter seg tidlig og regner hvert barn for en inkomstkilde. Bonden påstår at det er mange flere hanreier (“Hanreder”) blant samfunnets øvre sjikt, fordi: “naar fornemme Folk gaaer og bier til de ere 50 Aar, førend de kand komme i Stand at forsørge et Huus, saa kommer de derimod af Stand, at forsørge en Kone” (*ibid*). Konen, sier bondemannen, kan ikke forsørges på bare mat og vann; man må også mette hennes kjønnslige appetitt. “Men du har ey betænkt, hvorledes det er fat, / at dette snevre Kiøn vil *næres Dag og Nat*”, skriver Seehuus om en gammel mann som ønsker seg en ung kone (VI.3-4). Holberg bygger på egen erfaring i dette spørsmålet, hvilket kommer frem av hans «tredje levnedsbrev», hvor han forklarer hvorfor han ikke har giftet seg. Før han var 40 år, sier han, “var jeg grunnet trange kår *ikke i stand* til det” (*ob res domi angustas in statu non eram*), og deretter var han overhodet ikke kapabel (*e statu dejectus sum*), som ut i fra det foregående burde bety at han ikke lenger hadde noe å stille opp med hva angår kjødelig omgang.⁸⁹

⁸⁸ *Ep.* 1.164.19-20

⁸⁹ Holberg, “Ad virum perillustrem epistola tertia”, 1743: s. 78

Oldingens “*outsourcing*” av ekteskapelige plikter settes ytterlige på spissen i epigram 6.24, hvor også den gamle hanreiens rolle presiseres:

Quando Senex juvenem ducit, nihil ipse operatur,
Ast alios stimulat, qveís peragatur opus.
Ipse secandi exsors vice cotis fungitur; ac sic
Per socios faciet, quod facere ipse neqvit.

(Når en gammel mann ekter en ungdom, gjør han ingenting selv, men opphisser andre, gjennom hvilke arbeidet utføres. Han selv er udelaktig i meiningen, [men] bekler rollen som slipestein, og slik gjør han via medhjelpere det han ikke selv makter å gjøre.)

Beskrivelsen av den gamle hanreien som en slipestein, som egger og stimulerer andre til å gjøre barn for ham, utgjør et morsomt motiv. Uttrykket er adaptert fra Horats⁹⁰, om en poet som, i stedet for å dikte selv, vil være en slipestein og mentor for andre poeter. Denne innstillingen skiller seg nokså markant fra de gamle hanreienes sjalusipregede framferd i komediene. Corfitz, oldingen i *Barselstuen*, er nærmest vanvittig av angst for at en annen skulle kunne være far til hans barn. Holberg erindrer seg gjennom Corfitz’ munn et nederlandsk epigram om hanreien:

Hee kan en yonge Vrouw en oude man bedriegen.
En ander Maekt het Kind, en ick moet staaen wiegen.⁹¹

(Hvordan kan en ung frue bedra en gammel mann? En annen lager barnet, og jeg må stå og vugge.)

Den samme Corfitz beklager seg også over alle utgiftene ved barnefødsel og barselstuer (hvor alle som kom med lykkønskninger måtte underholdes med mat og drikke), og påpeker at “der vil ikke behøves mange slige Barselstuer til at føre en ærlig Mand til Hospitalet [= fattighuset]” (*Bars*: 2.1). I epigram 1.171, hvor Holberg diskuterer hva slags kone han eventuelt kunne tenke seg, stadfester han at hun ikke må være for fruktbar (*nec fœcundam nimis*, 1.171.11), for da vil man komme til å sulte (*afferat hæcce famem*, 1.171.12). Mens det i *Barselstuen* er samleiets følger og barnets ankomst som tærer på oldingens krefter, er det i epigrammene ofte selve

⁹⁰ Hor. *Ars P.* 304-305

⁹¹ *Bars*. 1.6

samleiet som truer ham. Han er ikke bare uegnet til å “forsørge” sin unge kone, men risikerer også livet om han forsøker å måle seg med henne i ektesengen. Oldingen i epigram 4.21 (se ovenfor) spås således å ville “gå til stjernene”. Owen (1.126) mener at den gamle hanreien slettes ikke fortjener noe epigram, men heller en gravsang (*epicedion*), ettersom han ved sitt ekteskap sendes, ikke til “hospitalet”, men til graven:

Quintius indomitam quod duxerit, Aule, iuvencam,
 Condis in insanum cur epigramma senem?
Convenientius huic epicedion esset
 Amenti: effodit iam τάφον ipse sibi.

(Hvorfor lager du et *epigram* om den forrykte gamlingen, Aulus, fordi Quintius ektet en utemmet kvige? En *gravsang* ville være mer passende for denne avsyndige [mannen]: han har allerede gravd en grav for seg selv.)

Den unge kvinnen er et seksuelt dyr, og mannen blir en rytter eller dyretemmer. Holberg synes å merke seg Owens oppfordring idet han forfatter sitt epigram 5.18, som han gir tittelen “*Epitafium* over oldingen Afer, som, etter å ha tatt en staut jomfru til ekte, kort tid etter bryllupet døde”:

Hic situs est Afer currûs auriga rapacis,
 Quem, si non tenuit, magnis tamen excidit ausis.

(Her ligger Afer, kusk for en villstyrig vogn. Skjønt han ikke holdt styr på den, så gikk han til grunne i et bravt forsøk.)

Afer roses for innsatsen, men maktet ikke å holde på “vognen”. I epigram 1.22 gir Holberg en beskrivelse av Hannibal Sehesteds død, og gjengir da i diktets siste kuplett et epigram angivelig forfattet av Griffenfeld (Daae: 92). Etter Sehesteds død i Paris i 1666, utgikk et rykte om at han var omkommet *in opere Venereo* (“i elskovs-akten”). Holberg, så vel som Griffenfeld, skriver at greven døde *equitans* (“ridende”), og i epigram 1.37 skriver Holberg om selvsamme Sehested: *Cursus vita Viri mors equitatio erat* (“Mannens [= Sehesteds] liv var et løp, og hans død var et ritt”, 1.37.4). Sehested var omtrent 57 år ved sin død – ingen olding, men heller ingen ungfole. Henrich i *Henrich og Pernille* bruker samme metafor om sin vordende hustru: “jeg

skal nok holde hende i Tøyelen, naar jeg blir lidt gammel i Sadelen” (*Henr.* 3.3) – kvinnen må bli innridd lik en hest, en oppgave som ofte blir for besværlig for en gammel mann.

I epigram 4.47 har en gammel mann tatt en “vakker jomfru” (*formosam virginem*) til ekte, og også her belyses det potensielt fatale ved et slikt ekteskap:

Nutris, stulte! canes, qui canus amare Dianam

Aggrederis, cervi fata minante toro.

(Fjols! Du avler hunder, du som med grått hår tar på deg å elske en Diana, idet ektesengen truer med hjortens skjebne.)

Når oldingen går til sin unge hustrus seng, trues han med samme skjebne som Actaeon, som ble forvandlet til en hjort og revet i filler av sine egne hunder etter å ha sett Diana naken⁹². Trusselen her er todelt: han risikerer først og fremst livet, men i tillegg risikerer oldingen liksom Actaeon å bli en hjort, og får dermed horn. I *Hexerie* gjør også Apelone samme vits, idet hun observerer at visse menn ikke liker synet av jegere med sine hunder, da de frykter “at det kand gaae dem som Actæon, hvilken Hundene tog for en Hiort og beed ham ihiel” (*Hex*: 4.2). Samme Apelone hevder at Actaeon hadde “en meget artig [=dydig] Koene” (*ibid.*), og hinter derved til det motsatte. Når tjeneren Chilian skal oppsøke Ulysses’ utro kone, frykter han for å møte hunder på veien, og lide samme skjebne som Actaeon (*Ulyss*: 5.3). Skjønt Actaeon opprinnelig ikke hadde noe med hanreien å gjøre, blir han et bilde på hanreiens fortærende angst.

Når den unge konen er vakker som en Diana, er sjansene for å bli gjort til hanrei desto større. Når den sjalu Corfitz i *Barselstuen* blir spurt om hans kone er skjønn, svarer han beklagende: “Ja det er Ulykken min Herre. Hun var een af de skiønneste Jomfruer her i Byen” (*Bars*: 5.6). Hustruens skjønnhet gjør den gamle ektemannen nervøs og påpasselig. En sjalu og eiesyk undertone merkes også i oldingen Jeronimus’ reaksjon på komplimenter vedrørende hans kones skjønnhet i *Juele-Stue*: “Det Ord, skiønne, Monsieur! staar ikke min Kone an, thi hun prætenderer ikke at være skiøn. Det er hende nok at hun behager mig” (*Juel*: 1.13). I epigram 1.171 stadfester også Holberg at hans ideelle hustru “ikke måtte være for

⁹² Ov. *Met.* III.155-252

vakker” (*pulcra nimis nec sit*, 1.171.5), ettersom “den skjønne unnslipper meg” (*me venusta fugit*, 1.171.6). Både i komediene og epigrammene beskrives skjønnhets flyktige natur – Holberg, som alltid er advokat for den gyldne middelvei, ser skjønnhet som en for sterk helning mot én side av skalaen. I epigrammet ovenfor var det en Diana som var objektet for oldingens kjærlighet, mens i epigram 4.52 begynner en gammel jeger å trakte etter en Venus. Med et ordspill sier Holberg at da jegeren før høstet hjortens skinn (*corium*, 4.52.2), høster han nå bare hjortens horn (*cornua*, idem.).

Det kan ikke herske noen tvil om at et ekteskap imellom en ung, vakker jomfru og en avfeldig olding som oftest må være økonomisk betinget. Å inngå ekteskap med en velstående, eldre herre anses av den unge kvinnen eller hennes familie som en rask og sikker måte å etablere seg komfortabelt på. Likevel, sier Holberg, finnes det også de som lar seg tiltrekke av alderdommens kvaliteter. I epigram 3.105, som går på menneskenes forskjelligartede smak, argumenterer Holberg for at visse menneskers “perverse/urimelige tilbøyeligheter” (*gustus pravi*) er et gode for ektestanden:

Promovet & varius gustus connubia, spesque
Exstinctas hominum sæpe alit atque fovet.
Florem ille ætatis vult, huic cariosa senectus
Carior, ac rugæ, scabraque labra placent.⁹³

(Forskjellig smak fremmer også ekteskap, og nærer og understøtter menneskenes utslukte håp. Én trakter etter ens alders flor; for en annen er morken alderdom kjærere, og rynker og skabbete lepper behager.)

Tonen her er naturligvis sarkastisk – ytterst få kan vel sies å trakte etter oldingens skabbete lepper. Ulysses i *Ulysses von Ithacia* frykter at dronning Dido av *Cajanien*⁹⁴ har forelsket seg i ham. Ettersom Ulysses er bortimot 70 år gammel, bemerker hans tjener Chilian at “[d]en gode Dido maa være da en stoor Elskerinde af Antiquiteter” (*Ulyss*: 4.1). Antikvaren i epigram 2.117 holder bare av det som er gammelt, det være seg bøker eller kvinner. “Hans kone er ham kjær grunnet hennes morkenhet” (*Ob cariem cara est uxor*, 2.117.3), og han forlokkes av hennes “eldgamle lepper”

⁹³ *Ep.* 3.105.7-10

⁹⁴ Holberg gjør spøkefullt Dido til dronning av *Cajanien*, en latinsk betegnelse på Österbotten i Sverige. Hun er opprinnelig i antikkens mytologi Kartagos første dronning og grunnlegger.

(*antiquis labris*, 2.117.4), i et ordspill på gamle bøker (*libris*). Owen (4.232) gjør et epigram om en grådig ungdom, hvis eneste elskerinne er verden og det verdslige (*mundus*, 4.232.1), “skjønt [han] er en ungdom, og verden en olding” (*sis iuvenis tu licet, ille senex*, 4.232.2). Det er noe naturstridig ved unionen mellom gammel og ung, men også mellom to gamlinger, som går frem av Holbergs epigram 2.110:

Quando Senex Vetulam ducit, juncti sociantur
Non unam in Carnem, sed magis in Cariem.

(Når en gammel mann ekter en gammel dame, forenes de ikke sammenbundne i ett kjød, men heller i forråtnelse.)

Gjennom et noe uappetittlig ordspill på *carnem* (kjøtt, legeme) og *cariem* (forråtnelse) illustrerer Holberg nok en gang fruktesløsheten ved ekteskapsinngåelse blant eldre. Tjenestepiken Pernille i *Pernilles korte Frøiken-Stand* holder for at gamle, bemidlede menn godt kan gifte seg med fattige, unge piker, da disse utfyller hverandres mangler, “saa at det eene kand ballancere mod det andet” (*Pern*: 1.7). Men, sier hun, “naar man tvinger saadan rig Jomfrue at ægte en gammel Mand, det er jo ikke andet end at formere Hanreders Tall” (*ibid.*). Hvorfor en fattig pike skulle være sin mann mer tro enn en rik, kommer ikke helt tydelig fram av Pernilles argumentasjon, men synes å være fordi hun er mer vant til å forlyste seg. I begge tilfeller risikerer man, som Pernille sier, “at gjøre Ægteskab til et Kiøbmandskab” (*ibid.*), da det hovedsakelig er økonomiske hensyn som vurderes. Den unge kvinnen kan jo også se fram til en lukrativ enkestand. Harder (3.128) gjør et epitafium over en kvinne som var gift to ganger, men som i begge tilfeller ble skuffet:

Hoc Lalage tumulo vitæ pertæsa quiescit,
Nupta prius juveni, nupta deinde seni.
Infelix Lalage nulli bene juncta marito:
Vivere non potuit ille, nec iste mori.

(I denne graven hviler Lalage, trett av livet; hun var først gift med en ungdom, deretter med en olding. Den ulykkelige Lalage ble ikke godt forent med noen av ektemennene: den ene kunne ikke leve, den andre kunne ikke dø.)

Det er noe sårt og rørende ved Harders epigram. Lalages ungdomskjæreste, og muligens store kjærlighet, døde i ung alder. Når hun siden tar en gammel ektemann, i håp om snart å bli enke igjen, er denne mer seiglivet enn hun hadde forventet, og hun dør først. Oldingens uunngåelige skjebne er at han snart skal dø, og hans verdslige aspirasjoner blir dermed ubetydelige.

Konklusjon

Den gamle hanreien som motiv hos Holberg bygger på aksepterte konvensjoner om alderdommens utskeiende natur hos visse mennesker. Blant hanreier har oldingen størst skyld, for hans skjebne er så godt som selvpåført; at ekteskap mellom gammel og ung fører til hanrederi fremstilles nærmest som en uunngåelighet både i komediene og i epigrammene, spesielt om konen er vakker. I begge sjangre presiseres også oldingens ufruktbarhet, og hvordan denne gjør ham uegnet til ektestanden. Kritikken mot oldingen i epigrammene er noe krassere, og han beskrives med sterke uttrykk som f. eks. *cariosus* (morken) og *decrepitus* (avfeldig), samt med hyppige hentydninger til hans skallethet (*calvus*) eller grå hår (*canities*, *canus*). En noe overdrevent pragmatisk tilnærming til problematikken rundt den gamle hanreien og avkom sees i begge leire, men grenser i epigrammene til galgenhumor; mens oldingen i komediene gjerne uttrykker angst for å gjøres til hanrei, søker han i epigrammene selv ut "medhjelpere" til å lage barn. I epigrammene går Holberg sammen med Owen i å bemerke den fysiske livsfaren oldingen utsetter seg for ved å inngå i seksuelt samkvem med unge, friske kvinner, et *caveat* som antagelig ble for upassende å innlemme i komediene. Både i komediene og i epigrammene presiseres det naturstridige ved ekteskapsinngåelse mellom gamle og unge, men også hvordan denne typen ekteskap ble fremtvunget av samfunnsstrukturen.

4. Den lærde hanreien

Den lærde stand står ofte i hardt vær hos Holberg, og utsettes for alskens harselas både i komediene og i epigrammene. Også hva angår hanrederi får den lærde, eller rettere sagt den *skriftlærde*, gjennomgå. Alle som tjener sitt brød ved pennen later til å være spesielt tilbøyelige til å gjøres hanrei i Holbergs satiriske skrifter, om det så er forskere, lærere, skrivere, sekretærer, bokholdere, forfattere, diktere eller forleggere. Med *lærd* mener jeg her altså ikke bare i akademisk forstand, men også profesjonsmessig. Denne underkategorien av hanrei-motivet hos Holberg er kanskje særlig iøynefallende, ettersom den utsatte gruppen nærer en sterk tilknytning til Holberg selv, og vitner om en utpreget selvironisk åre i diktningen hans.

Hva er det da som gjør den lærde til et så skikket hanrei-emne? Årsaken synes å være todelt. For det første, er han ikke særlig underholdende, og fører en kjedsommelig og ofte overdrevent vitenskapelig eller faglig tale som tiltaler det motsatte kjønn dårlig. For det andre, opptar hans studier så mye tid at det knapt blir rom for ektemaken eller ekteskapelige hensyn. Menn og kvinner har en ganske ulik tilnærming til lærdom og filosofi i Holbergs dikterunivers – naturlig nok, ettersom kvinner på 1700-tallet ikke hadde samme tilgang på utdanning som menn. Mennene i de øvre samfunnslag vokste opp i en akademisk kultur, og lærte seg å dyrke kunnskap for kunnskaps skyld. Holberg selv forklarer målet ved sine egne studier i epigram 1.27:

Ergo cur studeo, si quæris, causa studendi est
Ipsis in studiis, ut studeam, studeo.⁹⁵

(Altså, hvis du spør hvorfor jeg studerer, ligger meningen med studeringen i selve studiene; jeg studerer, for at jeg skal studere.)

Holberg, på lik linje med så mange andre akademikere til alle tider, motiveres av selve studiene heller enn økonomisk vinning, og har ikke noe bestemt mål ved sitt arbeid. Holbergs kvinneskikkelser, derimot, er ikke like entusiastiske til lærdommens iboende kvaliteter, men setter stadig spørsmålsteget ved dens nytte og anvendbarhet.

⁹⁵ Ep. 1.27.7-8

Herman von Bremens kone raser over sin manns politiske studier, og skjeller ham ut for at han derved forsømmer sitt håndverk som kannestøper. Kvinnens mer praktisk anlagte natur kommer også frem av Holbergs epigram 5.38 (“Gravskrift over en lærd mann”):

Hic situs in studio Physico Theoreticus ingens:
Uxor sed praxi soli operata fuit.

(Her ligger en mektig *teoretiker* i det fysiske studium: men hans kone beskjeftiget seg kun med *praktikken*.)

Mens ektemannen var bevandret i *teoretisk* fysikk, var konen heller en tilhenger av *praktisk*, utøvende fysikk, som må forstås i seksuell forstand. Til og med tjenestepiken Pernille (Marthe), en iherdig leser, språkviter og tilhenger av Seneca, er nokså økonomisk innstilt ovenfor lærdom, som når hun forhører seg om en *magister* som beiler til hennes husfrue Lucretia i *Den Vægelsindede*:

Pernille. [...] Men har hand Midler.

Henrich. Hvad ellers. Hand har alle sine Lommer og Lædikker [=skrin] fulde af Philosophie.

Pernille. Der vil, min Troe, andet end Philosophie til at sætte Boe.⁹⁶

Det er viktig å merke seg at «filosofi» var noe mer synonymt med vitenskap og lærdom generelt i Holbergs dager. Ifølge Pernille, skal det mer til enn bare filosofi for å inngå ekteskap – ens lærdom er ikke et særlig gjeldende punkt når kvinnen skal se seg ut en make. Det er noe uromantisk og avstøtende ved den lærde: “Jeg tænkte, at saadan Philosophus skulde ikke kunne sætte nogen Fruentimmers Hierte udi Brand” (*Vægel*: 2.5). Lucretia innrømmer om sin beiler at hun “skiøtter ikke meget om hans Lærdom” (*ibid.*), hvorpå Pernille svarer: “Madamen har ret; thi det er ikke med de slags Kugler, man skyder Stormhul paa Fruentimrets Hierter” (*ibid.*). I militære vendinger beskriver Pernille hvordan “Fruentimret” helst vil tilnærmes av en beiler: liksom en hær inntar en borg. Insinuasjonen er nok samtidig den at mandighet og heftighet ikke er blant filosofens mest utpregede kvaliteter. På samme måte som oldingen i forrige kapittel, er filosofen gjerne en noe passiv figur hos Holberg.

⁹⁶ *Vægel*: 1.7

Et annet likhetstrekk mellom den lærde og oldingen er begge tilbøyelighet til galskap eller utskeiende oppførsel. Beskrivelsen av den lærdes galskap er langt mer fremtredende og eksplisitt i komediene enn i epigrammene. Mens han i epigrammene helst lastes for sin dårlighet eller trangsynthet, beskyldes filosofen gjentakende for å ha en skrue løs i komediene: “I lærde Folk er, med Permission at sige, ligesom I ere galne” (*Vægel*: 1.6); “Derfor ere lærde Folk heller ikke gierne rigtige i Hovedet” (*Erasmus*: 1.4); “jeg troer, at I lærde Folk har Skruer løse i Hovedet” (*Stund*: 2.9). I epigram 3.90 beskriver Holberg hvordan en metafysiker likner en fanatiker, ettersom “begge er avsindige” (*ambo delirant*, 3.90.6). Som Langslet presiserer, var ikke metafysikken i Holbergs dager utelukkende knyttet til spekulativ kvasivitenskap, men lå nærmere opp til den klassiske logikk læren (Langslet: 44). Hvorvidt metafysikerens vitenskap er spekulativ eller ikke, kan han i ethvert fall kalles lærd innenfor sitt område. Kritikken ovenfor den lærde stand er i det hele tatt krassere i komediene enn i epigrammene, og artikuleres gjerne i tilsynelatende paradoksale ordpar: “jeg vil gjerne tilstaae, at hand er lærd, men derfor kand hand vel være en Gieck. Hand kand være en velstuderet Narr” (*Tyboe*: 1.4); “Min Broer maa vel være en meget lærd Mand, men ogsaa en stor Taasse” (*Erasmus*: 2.5); “sprænglærde Stoknarre” (*Sgan*: 1.8). Disse ordparingene (“velstuderet Nar”, etc.) kan likne oksymoroner ved første øyekast, men sikter egentlig til to forskjellige typer lærdom; skjønt man er akademisk utdannet, er man ikke nødvendigvis praktisk eller sosialt anlagt, snarere tvert imot. Liksom alderdom ikke er noen garantist for dyd, er heller ikke stor lærdom i seg selv en sikker pekepinn på høy forstand.

Dette poenget oppsummeres også av en kone i det filosofiske land: “et er at være lærd, et andet at være klog” (*Sgan*: 1.10), hvilket gjenlyder i epigram 3.33: *doctor non doctus* (“doktor, men ikke lærd”, 3.33.3), om en mann som kun besitter tomme titler. Den eneste tittelen han gjør seg fortjent til, er hanrei-tittelen (*cornuti credo nomen & omen habes*, 3.33.6). Både i epigrammene og i komediene understrekes det intetsigende ved lærdom og akademiske titler alene. Når Cosmoligoreus i *Philosophus udi egen Indbilding* presenterer seg noe innviklet som “*legitime promotus Philosophiæ Doctor*”, er det ikke så merkelig at tjeneren Petronius kaller doktorgraden for “Doctor-Grøden” (*Phil*: 2.4), med et ordspill i epigrammenes stil.

Det kan synes paradoksalt når Holberg raser mot den lærde stand, ettersom han selv viet hele sitt liv til sine diverse studier. Langslet overdriver neppe når han kaller Holberg en “arbeidsnarkoman” (Langslet: 14), tatt i betraktning det enorme

korpuset han etterlot seg ved sin død. Holberg uttrykker selv dette paradokset i «første levnedsbrev»:

*At videor literas contemnere & tamen foveo, [...] barbas Philosophorum vellico, ipse tamen philosophor, contra vanitatem scientiarum declamo & tamen ipse studeo.*⁹⁷

(Hvorvidt jeg synes å avsky litteraturen, ivrer jeg likevel for den; jeg napper ved filosofenes skjegg, men filosoferer likevel selv; jeg deklamerer mot vitenskapenes forfengelighet, og likevel studerer jeg selv.)

Man må merke seg at Holberg raser mot den *perverterte* lærdommen; områder og holdninger innen vitenskapen som han fant å være bakvendte og fånytted, slik som store deler av metafysikken og den overdrevent teoretiske vitenskapen. Erasmus Montanus er en representant for pervertert anvendelse av lærdom, da han vil disputere og skape splid for argumentasjonens skyld, og “gjør Philosophie til Fægtekunst” (*Erasmus*: 5.5). Erasmus får til slutt sine øyne vendt mot en mer naturrettelig holdning: han blir omvendt av en løytnant som Langslet titulere som “Holbergs talerør for den sokratiske visdom” (Langslet: 190). Det er nettopp det sokratiske tankegodset om «å kjenne seg selv» som mangler hos den lærde hanreien.

I epigram 1.5 gir Holberg en beskrivelse av den lærde Caecilianus:

Quis non miratur Doctrinam Cæciliani?

Quid mare, quid tellus scit, quid & æther habet.

Et noscit quicquid Saturnia cum Jove garrit.

At nescit noctes conjugis ille suæ.

(Hvem lar seg ikke forundre over Caecilianus' lærdom? Han vet [alt om det] som finnes i havet, på jorden og i luften. Og han vet hva Juno skravler med Jupiter om. Men han kjenner ikke sin kones netter.)

Tross all sin vidtfavnende lærdom, kjenner ikke Caecilianus til hva hans kone holder med på om nettene – han er for opptatt med sine studier til å legge merke til at konen er utro. Holberg benytter dette epigrammet som innledning til en artikkel i sine «Moralske Tanker», hvor han påpeker at alle former for studier kan være skadelige,

⁹⁷ Holberg, *Ad vir. perillustrem *** epistola* (1737): s. 207-208

“naar Excés deraf gjøres”⁹⁸. Caecilianus er blendet av lærdom, og er dermed ikke observant på sine omgivelser, liketil ektesengen. Denne typen filosof, sier tjenestepiken Pernille, “kand finde Vey til Maanen, men ikke til sit eget Huus” (*Phil*: 2.1); hans tanker er for beskjeftigede med høytstående materier til å innfinne seg i den virkelige verden. Erasmus Montanus er så opphengt i sine studier av himmellegemene at det går på helsen løs:

“Undertiden sad hand [Erasmus] stille og stirrede paa Maanen og Stierne, og det med saadan grundig Mine, at hand falt 3 gange af Vognen og havde nær brudt Halsen i tu af lutter Lærdom”⁹⁹

Denne anekdoten maler et treffende bilde av den rent teoretiske eller metafysiske vitenskapens uforenelighet med den jordiske virkeligheten. Erasmus er så opphengt i sine studier at han er som forflyttet til en annen dimensjon. Holberg har en klar oppfordring til metafysikeren Janus i epigram 1.101:

Restat at à studio tanto si quid datur otî,
Ipsum te studeas noscere, Jane, parum.
Lumina acuta simul quæso ad trivialia flecte;
Nè, quæ aliis pateant, sola tibi lateant.
Hoc pactô Jani titulo mactêre bifrontis,
Atque mihi verus, Jane, Magister eris.¹⁰⁰

(Om du får noen ledig stund fra slikt et studium, Janus, gjenstår det bare at du studerer litt på å kjenne deg selv. Jeg ber deg, vend dine skarpe øyne også mot hverdagslige ting, slik at ikke det som er åpenbart for andre skal være skjult for deg alene. Går du med på dette, vil du smykkes med den tohodede Janus' tittel, og du vil bli meg en sann lærer, Janus.)

Skjønt han deler navn med den flerhodede guden Janus, er metafysikerens syn i dette tilfellet likevel ensrettet, nemlig innad mot naturens okkulte forhold (*rebus occultis*, 1.101.8). Om han derimot også retter blikket mot seg selv og “trivielle ting”, og derved vender sitt ansikt utad så vel som innad, vil han leve opp til navnet sitt og vinne Holbergs respekt. Denne Janus kan sies å gjøre sin opptreden i *Sganarels Reyse*, hvor en filosof løper rett inn i Sganarel, og unnskylder seg med at “det skarpe

⁹⁸ Holberg, *Moralske Tanker* (1744), 3

⁹⁹ *Erasmus* 1.6

¹⁰⁰ *Ep.* 1.101.11-16

Syn, som Naturen har begavet mig med, foraarsager at Jeg intet kand see, som er nær ved mig” (*Sgan*: 1.5). Filosofens «skarpe syn» lyder som et ekko av metafysikerens “*lumina acuta*” i epigrammet ovenfor; begge er skarpsynte, men trangsynte. Holberg hadde nok samtykket i oppfordringen fra Owen i hans epigram 1.8, titulert *Nosce teipsum* (“Kjenn deg selv”):

Tu non es tanti, sis dignus ut, Harpale, nosci.

Quaere aliquid dignum cognitione tua.

(Du er ikke så betydelig, Harpalus, at du er verdig til å kjennes. Finn noe som er dine undersøkelser verdig.)

Først og fremst, sier Owen, må man kunne se forbi seg selv for å kjenne seg selv, og dernest rette sine krefter mot et studium som er umaken verdt. Når Cosmoligoreus hevder at han kan kjenne andre menneskers natur bare ved å lese i deres ansikt, kommenterer tjenestepiken Pernille: “Gid du kun kiendte dig selv” (*Phil*: 1.4). Den beleste Pernille er selvsagt godt kjent med antikkens tankegods og aforismer.¹⁰¹

Maksimen om å kjenne seg selv og kontemplere sin egen plass i tingenes tilstand er ikke alltid den enkleste å etterfølge, og mange lever i lykkelig uvitenhet. Mens de gamle stoikerne mente at kun de vise er lykkelige, påstår Holberg det motsatte i epigram 2.1:

Solum prudentem veteres dixere beatum.

Errant, quis stultō faustior esse queat?

Sibilat Urbs cum tota Linum, semper sibi plaudit,

Lætatur Conjux cum parit Anna nothos.¹⁰²

(De gamle sa at kun den kloke er lykkelig. De tar feil – hvem kan være mer velsignet enn den dumme? Når hele byen piper ut Linus, applauderer han alltid seg selv, og han fryder seg når hans kone Anna føder bastarder.)

Linus mistolker sine medborgeres hån for anerkjennelse. Han er blind for at konen er ham utro, og at barna hun føder ikke er hans. Så lenge han selv er uvitende om sin latterlige stilling, er han likevel lykkelig. Jeppe i *Jeppe paa Bierget* derimot, er full-

¹⁰¹ «Kjenn deg selv» (lat. *nosce teipsum*), gjengir selvsagt den delfiske maksimen γνῶθι σεαυτόν (*gnothi seauton*).

¹⁰² *Ep.* 2.1.1-4

komment klar over at han er hanrei: “jeg veed jo, at jeg er en fattig Bonde, en Træl, en Slyngel, en Hanrej” (*Jeppe*: 2.1). Når han likevel våkner opp fra en rus og finner seg omgjort til en baron, er han villig til å overse bevisstheten om sitt tidligere jeg, og å gå imot sin egen overbevisning, til fordel for sin forvandlede stilling: “er jeg gall, saa giv jeg aldrig maatte blive viis igien” (*ibid.*). Jeppe vil helst leve i lykkelig uvitenhet. Owen (1.63) gjør et fiffig epigram om en intetanende hanrei:

“In mare cornutos iaciendos,” Pontius inquit.
Pontia respondit, “Disce natare prius.”

(“Alle hanreier burde kastes i havet”, sa Pontius. Pontia svarte: “Lær først å svømme.”)

Pontius er av dem som ser flisen i sin broders øye, men ikke bjelken i sitt eget. I *Juele-Stue* blir mannen Jeronimus overtalt til å “agere blinde Bock” (*Juel*: 1.13), mens konen og hennes elsker stjeler seg unna – en treffende og underholdende metafor på den uvitende hanreien, da Jeronimus både blir blind og gjøres til en bukk (= får horn).

I epigram 1.110 beskriver Holberg en filolog (*grammaticus*) og tilhenger av grekeren Gellius:

Noctes dum græcas scribis, græcatur & Uxor,
Noctes cum famulo transigit illa suas.

(Idet du skriver Greske Netter, lever også din hustru på gresk vis; hun tilbringer sine netter med tjeneren.)

Filologen imiterer den greske forfatteren Aulus Gellius (2. århundre e. Kr.), kjent for sitt verk «Attiske Netter» (*Noctes Atticae*), en kompilasjon av tekster vedrørende diverse kuriøse emner. Deler av Gellius’ verk skal angivelig ha blitt forfattet ved nattestid i løpet av en vinter han tilbrakte i Attika, derav tittelen. Filologen i dette tilfellet vil gå i Gellius’ fotspor, og skriver derfor også om natten, med den følge at konen hans må finne seg en annen sengekamerat. At konen også “lever på gresk vis” (*græcatur*) synes å skulle bety at hun er lystig og løssluppen (“saa forliebt som en Grækker”¹⁰³). Når ektemannen vier natten til sine studier heller enn til hustruen,

¹⁰³ Holberg, *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (1729): s. 18

blir han naturlig nok hanrei. Slik overdreven hang til studier er skadelig, sier Holberg, og slettes ikke nødvendig: “*Cur te nocturnis juvat impallescere chartis?*” (“Hvorfor behager det deg å bli blek over nattlige tekster?”, 1.27.1). Denne linjen er adaptert fra Persius¹⁰⁴, hvor adressaten faktisk heter Cornutus(!). Løytnanten i *Erasmus Montanus* oppfordrer Erasmus til å “rødde af jer Hoved det som I har anvendt saa mangen Natte-vægt paa at lære” (*Erasmus*: 5.5).

Konen føler seg bedratt når ektemannen tilbringer natten med sine bøker; han tilhører bøkens verden mer enn den virkelige. «Snyltegjesten» Jesper i *Jacob von Tyboe* mener at magisteren Tychonius er mer bok enn mann, og at han bare egner seg til “at staa paa en Hylde blant andre Folianter” (*Tyboe*: 1.2). Seehuus gjør et epigram om en doktorfrue som ikke får noen oppmerksomhet fra sin mann:

Akl var jeg og een Bog med all sin Tilbehør,
Da laae hand over mig langt meere, end hand gjør.¹⁰⁵

Det er ikke til å undre seg over at Erasmus Montanus' kjæreste føler seg sveket når han ikke vil benekte at jorden er rund for hennes skyld. “Jeg holder vel af Mademoiselle Lisbed”, sier Erasmus, “men min Metaphysica, min Logica har Prioritet” (*Erasmus*: 3.1). Konen bedrar den lærde ved å gjøre ham til hanrei, men han bedrar til gjengjeld henne med sine studier.

Den lærde har altså i likhet med oldingen ikke stort å stille opp med på soverommet, ettersom hans studier holder ham borte. Kvinnene i det filosofiske land begråter sine ektemenns forsømmelse av dem: “De forglemme det fornemste, som er Ægteskabs Pligt” (*Sgan*: 1.9). Kvinnene blues for å forklare hva de mener med «ekteskapsplikt» – det er selvsagt samleie. Liksom mennene i det filosofiske land, er den lærde i epigrammene vanligvis også forsømmende hva angår ektesengens forpliktelse. I komediene er ikke dette alltid tilfellet, men der har han derimot for uvane å ikke kunne skille ektesengen fra skolebenken, en svært uheldig kombinasjon. Jeronimus i *Mascarade* benytter natten til å instruere sin kone i sømmelig adferd: “Jeg har haft min Koene i Skole denne Nat” (*Masc*: 2.1) – av mangel på huslige gleder har hun tatt til å forlyste seg annensteds, og går på maskeball. Når Leonora i *Mester Gert Westphaler* blir forlovet med en belærende og snakkesalig barberer,

¹⁰⁴ Pers. Sat. V.62

¹⁰⁵ Seehuus: LXIII.7-8

som ustanselig rabler om politikk og historie, bemerker tjenestepiken Pernille til Leonoras far:

Jer Datter i steden for at gaa til Brudeseng, vil gaa om Aftenen paa Lectie med ham. Nætterne vil han drive bort med at fortælle Aviser, hvilket en ung Jomfrue ikke er tient med. Jeg troer virkelig, at hun inden et Aar blir forvandlet til en Avis.¹⁰⁶

Pernille mener at Leonoras forlovede vil komme til å gi forelesninger om natten, og gjøre ektesengen til auditorium. Magister Petronius i *Den Vægelsindede* uttrykker seg ofte i fremmedspråklige sentenser, hvorpå hans tiltenkte forlovede Lucretia ved ett tilfelle innvender: “Jeg forstaar ikke hans Latin eller Grædsk” (*Vægel:* 3.5). Magisteren svarer: “Hun skal nok lære det, naar hun kommer i Brude-Seng” (*ibid.*). Brudesengen er neppe et egnet sted for språkundervisning, og et ekteskap er ingen undervisningsanstalt. Filosofen Cosmoligoreus’ motiver for å gifte seg med enkefru Leonora holder derfor ikke vann: “mit Forsæt er alleene, at forbinde mig med hende udi Ægteskab, for at underviise hende i Philosophie” (*Phil:* 2.3). Den lærdes manglende evne til å skille mellom skoleværelset og ektesengen gjør ham ute av stand til å holde på konens kjærlighet.

I epigram 2.105, adressert til en nygift mann, redegjør Holberg for betingelsene for et godt samliv:

Felix si vis esse domi, si uxoris amorem
Reddere vis stabilem, Sexte, labora & Ara.

(Hvis du vil være lykkelig i ditt hjem, Sextus, hvis du vil fastholde din kones kjærlighet: arbeid og pløy.)

Med et ordspill gjør Holberg om på den benediktinske maksimen *labora et ora* (“arbeid og be”), og sier at ektemannen heller skal “arbeide og pløye”. Med pløying menes her i seksuell forstand (Peter Zeeberg gjengir dette ordspillet med en fiffig ekvivalent i sin danske oversettelse: “[...] så må du kende dit *knald*”¹⁰⁷). Å etterfølge ektesengens plikter, sier Holberg, er avgjørende for et lykkelig ekteskap. Ektesengen er slettes ikke stedet for belærende og instruerende diskurs; unge kvinner er over hodet ikke interesserte i å lytte til lærd tale, men vil ha romantikk. Pernille latterliggjør

¹⁰⁶ *Westph.* 1.17

¹⁰⁷ Oversettelse til epigram 2.105 i: Peter Zeeberg, *Ludvig Holberg, Epigrammer* (2018), Aarhus

Gert Westphaler for hans uromantiske tale, og for at han “i steden for at tale om Kierlighed, staaer og præker for en ung Jomfrue om Stads-Sager” (*Westph: 1.4*). I *Republiqven* bemerker selvsamme Pernille: “Jeg har aldrig hørt at Kundskab i Stats-Sager holdes for Prøver til Beqvemhed udi Ægteskab: Der vil min Troe andre Prøver til” (*Rep: 1.6*). Med «andre prøver» henviser Pernille til seksuelle ferdigheter, og frykter nok at en statsviter ikke har stort å stille opp med. Mens denne problematikken lar seg skildre ganske eksplisitt i epigrammene, kommer den naturlig nok helst til uttrykk ved mer subtile insinuasjoner og vink i komediene.

I epigram 1.58 forteller Holberg om en magister som gir sin kone opplæring i statssaker (*rebus ad statum Reipublicæ pertinentibus*):

Publica dictantem præcepta Fabulla Magistrum
Audit, donec publica facta fuit.

(Fabulla lyttet til magisteren som dikterte statlige leksjoner, inntil hun [selv] ble gjort offentlig.)

Lei av å lytte til magisterens leksjoner angående offentlige forhold, retter Fabulla sin oppmerksomhet annensteds, og blir selv en del av det offentlige – hun blir allemannseie. Skjønt adjektivet *publicus* i seg selv er nokså uskyldig, er det å kalle noen «offentlig tilgjengelig» en ganske stygg påstand. Magisterens kjedsommelige tale driver Fabulla bort og gjør ham selv til hanrei, og Gert Westphaler ville nok ha lidd en tilsvarende skjebne. Epigrammet kaster nytt lys på Pernilles spådom at Wetsphalers forlovede ville bli en *avis* – liksom Fabulla, blir hun kanskje *publisert* i seksuell forstand. Leonard skjeller ut den stundesløse Vielgeschrey for hans valg av svigersønn: “Vil I give jer Datter bort til en Skolemester? [...] Jeg er vis paa, at hun vil gremme sig til Døde derover” (*Stund: 3.1*).

Holberg er ikke den første til å knytte uttrykket *publica* og ideen om offentlig tilgjengelighet til gifte koner. Plautus bruker verbet *publicare* (“å gjøre offentlig”) om en utro kone “som offentliggjør kroppen sin for massene” (“*quae corpus publicat volgo suom*”).¹⁰⁸ Ifølge Erasmus Alberus’ tysk-latinske ordbok (1540), er en hanrei “en som har en offentlig seng og kone” (“*qui lectum et uxorem habet communem*”, Alberus: «Hahnrey»). Hos Holberg knytter uttrykket seg helst til den lærde stand og

¹⁰⁸ Plaut. Bacch. IV.VIII: 863

skribenter, som en assosiasjon til *bokutgivelse* og publikasjon. Denne sammenhengen kommer tydelig til syne i epigram 3.49:

Splendida scripta Storax & inedita multa reliquit:

Uxorem prelo jusserat illà dare.

Non notum satis est, an divulgata fuerunt;

Posthuma sed conjux publica facta fuit.

(Storax etterlot seg mange noble og upubliserte skrifter: dem hadde han befalt sin hustru å sende i trykken. Det vites ikke sikkert om de ble utgitt; men konen ble posthumt publisert.)

På samme måte som bøker blir utgitt (*divulgata*), blir også Storax' enke gjort tilgjengelig for offentligheten (*publica facta*). Storax var ikke nødvendigvis hanrei, etter som konen først ble *publica* etter hans død. Meningen her er vel at enken overså ektemannens etterlatte skrifter, og heller nøt sin nyvunne frihet. I epigram 3.47 bestrides autentisiteten ved en forfatters posthume publikasjoner. Publikasjonene er nok ekte, sier Holberg, men ikke forfatterens posthume sønn: "*Anno post obitum est editus ille Patris*" ("Han [sønnen] ble utgitt et år etter farens død", 3.47.4).

Bildet av kvinnen som allemannseie ble nok litt sterk kost for publikum, og er ikke noe vanlig motiv i komediene. Ett unntak er tjeneren Pedros beskrivelse av kammerpiken Leonora i *Don Ranudo*: "Leonora veed nok, hvorledes Fæstninger indtages, thi hun har ladet sig bruge til Fælts udi gamle Dage i den Nederlandske Kriig" (*Ranudo*: 1.5). At Leonora skal ha gått på rundgang blant soldatene i felten er noe drøyt, og Pedro blir også irettesatt for sin "grove skjemt". Holberg fant nok at motivet var noe mer anvendelig i epigrammene, ikke minst fordi det egnede seg til latinske ordspill. Både Owen og Harder benytter uttrykket *publica* i sammenheng med utro koner i sine epigrammer¹⁰⁹. Harder (2.41) skriver "om en viss person":

Privatus vivis, sed enim dum Thaida ducis,

Accedis ad Rem publicam.

(Du lever privat, men idet du gifter deg med Thais, trer du inn i det offentlige rom.)

Harder kaller adressatens vordende hustru for *res publica* ("offentlig sak"), et uttrykk som også betegner staten (republikken). Ved å gifte seg med henne, går han fra det

¹⁰⁹ Owen: 1.133; Harder: 2.41

private inn i det offentlige, ettersom hun er offentlig tilgjengelig. Thais er f. ø. navnet på en berømt hetære (prostituert elskerinne) i det antikke Athen, som ifølge Properts (Prop. *Eleg.* 2.6.3) var til forlystelse for en hel hærske¹¹⁰. I epigram 4.77, en av hans grammatiske spissfindigheter, fastslår Holberg at alle substantiv som ender på –x i latin er hunkjønn, med unntak av *meretrix* (kvinnelig prostituert), som vitterlig er felleskjønn (*communis generis*, 4.77.4)

I epigram 1.55 gjør Holberg et epitafium over en skriverfrue:

Scribæ Faustini jacet hoc sub marmore conjux,
Publicus hic Scriba est, publica & illa fuit.

(Under denne marmoren ligger skriveren Faustinus' kone. Han er offentlig skriver, og hun var også offentlig.)

Faustinus er en offentlig ansatt skriver eller kontorist, og Holberg knytter ved et ordspill skriverens stilling til den avdøde konens utsvevende natur. Skrivere og skriftlærde synes å være spesielt utsatt for denne skjebnen, dels i sammenheng med koblingen til publikasjon og offentlig virke, men dels også fordi de er kategoriske konefordrivere av natur. I epigram 4.89 beskriver Holberg en *notar*:

Tute Notarius es, tua sed notoria conjux,
Perque notas scribis, dum parit illa Nothos.

(Du er notar, men din kone er notorisk: Du stenograferer, mens din kone føder bastarder.)

Igen står ordspillene i sentrum, og Holberg sammenlikner notaren (*notarius*) med konens notoriske (*notoria*) livsførsel; mens mannen skriver hurtigskrift (*notas*), føder konen uekte barn (*nothos*). Kvinnene i det filosofiske land ser seg tvungne til å være utro om de i det hele tatt skal holde folketallet oppe: "Hvis een og anden ærlig Fremmed Reysende ikke iblant gik os lidt til Haande, maatte vi reent forgaae" (*Sgan:* 1.9). Konene forgår av lengten etter kjødelig omgang, men også nasjonen vil forgå av mangel på nye borgere. Sånn sett gjør skriverens kone ganske enkelt sin plikt når hun er «notorisk».

¹¹⁰ I *Den Vægelsindede* kaller Eraste Lucretia for "Kydske Thais" (*Vægel:* 2.6).

Som nevnt innledningsvis, skyldes noe av den lærdes dårlige hell hos det motsatte kjønn måten han snakker på. Han fører gjerne en overdrevent lærd eller teknisk tale, og gjør seg ofte over hodet ikke forstått. Magister Tychonius i *Jacob von Tyboe* “taler Græsk endogsaa til Fruentimmer, og gjør Amour udi lutter Syllogismer” (*Tyboe*: 1.2). Det sømmer seg ikke å flørte med piker på gresk og latin, sier Holberg. Med greske og latinske uttrykk om hverandre, komplimenterer magister Tychonius sin vordende svigermor for hennes datter Lucilia, “udi hvis Dyd og Skjønhed er en *vis occulta & qvidem planè magnetica*¹¹¹, som støder mit Hiertes Jern til sig” (*ibid*: 3.4). Holberg briljerer med sine latinkunnskaper idet han portretterer magisteren, skjønt de fleste i publikum nok ikke skjønner stort av replikken. Det er heller ikke meningen at de skal skjønne ham – med sin ubegripelige tale fremstår magisteren desto latterligere. Publikum skal heller kjenne seg igjen i Lucilias respons: “jeg er icke saa lykkelig, at jeg forstaaer det ringeste af det, hand siger” (*ibid.*).

Når Leander i *Den Stundesløse* skal gi seg ut for å være en kjedsommelig bokholder for å vinne sin utkårede ovenfor hennes far, finner han det passende å gjøre kurtise i matematiske termer: “jeg er kun et Null, som intet betyder; men Jomfruen Stregen, med hvilken naar mit Null blir foreenet, blir det strax til noget” (*Stund*: 2.3). Denne noe keitete replikken er muligens inspirert av Harder (“*Junge ciphram numero, decies geminabitur ille*”, 3.45.3). Magister Rosiflengius i *Det lykkelige Skibbrud* er full av forventning ovenfor sin tiltenkte forlovede og deres forestående samliv: “vi skal komme fuldkommen til at conjungere Amo sammen” (*Skibbr*: 2.5). Konjugasjon av latinske verb sammenfaller dog dårlig med kvinnens formening om romantikk i Holbergs verden, og Rosiflengius er mislykket i sine tilnærmelser.

Også poeter er blant de av den skrivende skare som forbindes med hanreitittelen, og representerer ytterligere et eksempel på selvironisk harselas i Holbergs diktning. Ofte fremstilles han som fattigslig, parasittisk, og sjuskete kledd, og Holberg sammenlikner gjentakende poetens laurbærkrans med hanreiens horn. I epigram 3.18 gir Holberg en overmåte sørgelig og dyster beskrivelse av den *komiske* poeten (*comica poëta*), som han bl. a. kaller “skitten og stakkarslig” (*squalidus atque miser*, 3.18.4). Komedieforfatteren bærer på én og samme tid “en løvrik laurbærkrans og horn i pannen” (*frondosam laurum gestans ac cornua fronte*, 3.18.5). Også i

¹¹¹ “[...] *vis occulta & qvidem planè magnetica*” = “en skjult og helt ut magnetisk kraft”

komediene finner vi denne dobbelte hodepryden. Beruset av lengsel etter sin maskerte kjæreste gir Arlequin (*De u-synlige*) seg i kast med å skrive dikt, og erklærer stolt: “jeg tør vove at gjøre Vers i Kapp med den beste hornet eller kroned Poet” (*Usyn*: 2.6). Arlequins ordspill hadde tatt seg enda bedre ut på latin, henholdsvis *cornutus* og *coronatus* for *hornet* og *kronet*. Poetens krone kan bestå i både laurbær og horn, som også kommer frem av Holbergs epigram 4.154, om dikteren Petrarca:

Dum Petrarcha suo Musæo carmina nectit,
Caja Gynæceo cornua flectit ei.
Vatibus hæc solis sunt præmia, nempe coronæ.
Laurus tunc, hodie cornua frontis honor.

(Mens Petrarca dikter sanger i sitt skrivekammers, krummer Caja horn for ham på kvinneværelset. Dette er dikternes eneste belønning, nemlig kronen. Den gang var laurbærkransen pannens utmerkelse, i dag horn.)

Ikke engang Petrarca, renessansens store poet, unnslipper hanrei-tittelen, og det til tross for at han aldri var gift. Hustruen som her tilegnes dikteren er fiktiv – det er først og fremst Petrarcas berømte tilknytning til laurbærkransen Holberg vil utnytte.

Man kan vanskelig bebreide kvinnen for at hun ikke verdsetter en lærd mann – mannen verdsetter jo langt ifra en lærd kone, snarere tvert imot. Blant sine kriterier for en potensiell hustru i epigram 1.171, fastslår Holberg at: “jeg vil ikke ha en vis en” (*nec volo prudentem*, 1.171.13), for da “vil hun styre” (*vult regere illa*, 1.171.14). I dette ønsket samtykker Holberg med Martial: “la ikke min kone være svært lærd” (*sit non doctissima coniunx*).¹¹² Tjeneren Espen i *Jean de France* bemerker at piken Marthe er så opphengt i sine studier av Seneca at hun svir grøten, og konstaterer: “jeg holder nok af lærde Piger, men jeg vilde nødige have dem enten til Koner, eller Huusholdersker” (*Jean*: 5.5). Kanskje har Holberg hentet dette bildet fra Harders epigram 2.80, om en kone med lidenskap for kjemiske studier:

Uxor docta tibi est sed non & gnara culinæ:
Nil nisi sal, sulphur, mercuriusque crepat.
Hæc tria corporibus confirmat in omnibus esse.
Sal tamen huic ipsi sæpe ciboque deest.

¹¹² Mart. 2.90.9

(Din kone er lærd, men dertil ikke særlig kyndig i kjøkkenveien: [der] knistrer det ikke i annet enn salt, svovel og kvikksølv. Disse tre, erklærer hun, er til stede i alle substanser – skjønt *salt*[= humor/smak] ofte er fraværende både hos henne selv, og i maten [hennes].)

Harder spiller her på tre ulike betydninger av ordet *sal* (salt) på latin: *mineralet* salt; om *humor* eller vidd (med hensyn til konen); og om *smakfullhet* (med hensyn til matlagingen hennes). Harder bekrefter Holbergs syn på at en lærd kone, på lik linje med en lærd mann, ikke fører med seg noen særlig huslig hygge.

Konklusjon

Bristen mellom den lærde stand og deres hustruer hos Holberg grunner seg på ulike holdninger til lærdom blant menn og kvinner. Mens kvinnen gjerne er mer økonomisk eller praktisk innstilt, er den lærde ektemannens tilværelse mer preget av teoretiske og høytstående emner. Både i epigrammene og i komediene beskrives hvordan overdrevent teoretisk eller spekulativ vitenskap og eksessiv hang til studier kan føre til at man mister bevisstheten om seg selv og ens nærmeste omgivelser, og dermed ikke er oppmerksom på konen eller hennes utenomekteskapelige eskapader. Særlig i komediene understrekes den lærdes galskap, som også har sammenheng med hans åndsfraværenhet. I begge tilfeller presiseres den lærdes mangler ovenfor ekte-sengen, og i komediene kommer det frem at konen føler seg bedratt av mannens studier. Konen synes også å være mer opptatt av sex enn ektemannen, og hennes promiskuitet settes på spissen i epigrammene, hvor hun ofte omtales som allemannseie (*publica*). I lys av komediene kan det synes som at hun blir drevet til denne oppførselen, av mangel på oppmerksomhet fra ektemannen. Måten Holberg harselerer med den lærdes tale på er et godt eksempel på hans bruk av latinitet i komediene, og viser hvordan latinen spiller en sentral også i Holbergs danske satire.

5. Konklusjon

En språklig og sjangermessig barriere har helt siden Holbergs egen tid fordømt hans latinske epigrammer til moderat obskuritet. Om epigrammene aldri ble folkelesning, så tjener de likevel som et ypperlig appendiks til Holbergs aller mest folkelige diktning, nemlig komediene. Ludvig Holbergs omfangsrike forfatterskap representerer et av de siste eksemplene på den symbiosen mellom latinitet og morsmål som satte sitt preg på det litterære bildet i Europa i den tidlig-moderne perioden. Epigrammene og komediene har sitt opphav i den samme satirisk-humoristiske nerven hos Holberg, og den innholdsmessige overlappingen og idéutvekslingen mellom disse sjangrene er langt mer fremtredende enn de språklige ulikhetene. Som jeg demonstrerte innledningsvis, er også språket i komediene delvis epigrammatisk, så heller ikke i stilistisk forstand presenterer de to sjangrene et uforsonlig sprik. En anekdote i komediene kan fort bli et latinsk epigram.

Holberg bygger på etablerte konvensjoner og symboler idet han maler sitt bilde av den bedratte ektemannen. Et av de mest fremtredende symbolske trekkene ved hanreien både i epigrammene og i komediene, er hans behornede panne. Hanreiens horn får en nærmest fysisk tilstedeværelse i Holbergs satire. I epigrammene presiseres også pannens betydning som senter for dyd og æresfølelse, og følgelig også skamfølelse, et aspekt som vanskelig lar seg gjengi på dansk. Som jeg viser i kapittel 2, er også skyldspørsmålet og de reverserte kjønnsrollene viktige poenger i begge leire. Hva angår konens skyld, gir komediene et langt mer nyansert bilde enn epigrammene, og viser hvordan ektemannens dårlighet eller udugelighet nærmest tvinger henne til å være utro. Jeg har vist hvordan representanter for reverserte kjønnsroller, slik som Jeppe og Nille i *Jeppe paa Bierget*, også er å finne i epigrammene, og hvordan koner i begge tilfeller stedvis beskrives som herskesyke og med trang til å *regjere*. Jeg har også gitt et omriss av hanreiens dyder, og hvordan Holberg går sammen med Owen og Harder i å understreke viktigheten av tilbakeholdenhet hos hanreien. Denne dyden har et ytterligere aspekt i komediene, hvor tamper-retten og dens skadelige følger ofte tas opp. De dydsmønstrene Holberg forestiller hanreien er ofte ikke ganske upåklagelige, og understreker det latterlige i å tilskrive hanreien dyd overhodet.

I kapittel 3 og 4 har jeg demonstrert hvordan henholdsvis den gamle og den lærde hanreien befinner seg i deres stilling som et resultat av deres manglende evne til å oppfylle visse ekteskapelige plikter. Epigrammene forsterker inntrykket av den gamle hanreien som ufruktbar og impotent, og av den lærde hanreien som overdrevent opptatt av sine studier hvorved han er uoppmerksom på sin hustru og hva hun foretar seg. Konens promiskuitet er mer aksentuert i epigrammene, og det som ofte kun insinueres i komediene, fastslås som sikkert. Slik har gamlingen "medhjelpere" til å lage barn, mens den lærdes kone gjentakende kalles *publica* (offentlig), en referanse til hennes utsvevende tilværelse. Om beskrivelsen av hustruens utenomekteskapelige eskapader ikke er like eksplisitt i komediene, får vi der en grundigere redegjørelse for hennes motiver, nemlig ektemannens umandige eller kjedsommelige fremtoning.

På tross av det "utdødde" språket, tilbyr Holbergs latinske epigrammer oss altså verdifulle nyanser ved hans satiriske karikaturer, og kan komplementere vår forståelse av dikterens humoristiske univers. Å overse Holbergs latinitet og latinske diktning, er å overse et betydelig aspekt av hans litterære personlighet. Å overse den indre dialogen mellom latinsk og dansk litteratur i Holbergs forfatterskap, er å overse en essensiell del av hans språklige uttrykk.

6. Litteraturliste

- Alberus, Erasmus. 1540. *Novum dictionarii genus* [...]. Frankfurt: Egenolph.
- Alfar, Cristina León. 2017. *Women and Shakespeare's Cuckoldry Plays – Shifting Narratives of Marital Betrayal*. London and New York: Routledge.
- Arnesen, Paul. 1848. *Ny Latinsk Ordbog, til Brug for den studerende Ungdom*. Kiøbenhavn: Forlagsforeningen.
- Billeskov-Jansen, F. J. 1938. *Holberg som epigrammatiker og essayist, Bind 1 av 2*. København: Ejnar Munksgaards forlag.
- Bruster, Douglas. 1990. «The Horn of Plenty: Cuckoldry and Capital in the Drama of the Age of Shakespeare». I *Studies in English Literature, 1500-1900, Vol. 30, No. 2, Elizabethan and Jacobean Drama*, (s. 195-215).
- Cummings, Robert. 2017. «Epigram». I *A guide to neo-Latin literature*, redigert av Victoria Moul (s. 83-97). Cambridge: Cambridge University Press.
- Daae, L. 1875. «Nogle holbergske Analekter». I *Historisk Tidsskrift, udgivet af den Norske Historiske Forening. Tredje bind*. (s. 80-96). Kristiania: P. T. Mallings Bogtrykkeri.
- Damon, Cynthia. 1995. «Greek Parasites and Roman Patronage». I *Harvard Studies in Classical Philology*, vol. 97, (s. 181–195).
- Deneire, Tom. 2017. «Neo-Latin Literature and the Vernacular». I *A guide to neo-Latin literature*, redigert av Victoria Moul (s. 35-51). Cambridge: Cambridge University Press.
- Harder, H. 1693. «Henrici Harderi Epigrammatum Libri Tres». I *Deliciæ Quorundam Poëtarum Danorum Collectæ et in II. Tomos Divisæ, Tomus Secundus* [2. tome]. Samlet av Fr. Rostgaard. Lugduni Batavorum: apud Jordanum Luchtmans.
- Holberg, Ludvig. 1720. *Peder Paars Poema Heroico-comicum af Hans Michelsen, Med tvende Fortaler og Just Justesens Anmerkninger. Tredie Edition, Forbedret med et Tilleg til den Tredie Bog og med den Fierde, som er gandske nye*.
- Holberg, Ludvig. 1723. *Comoedier. Sammenskrevne for Den nye oprettede Danske Skue-Plads, tome I, ved Hans Mickelsen*.

- Holberg, Ludvig. 1724. Comoedier. Sammenskrevne for Den nye oprettede Danske Skue-Plads, tome II, ved Hans Mickelsen.
- Holberg, Ludvig. 1725. Comoedier. Sammenskrevne for Den Danske Skue-Plads, tome III, ved Hans Mickelsen.
- Holberg, Ludvig. 1729. Dannemark og Norges Beskrivelse. Kiøbenhavn: Johan Jørgen Høpfner.
- Holberg, Ludvig. 1737. «Ad vir. perillustrem *** epistola». I Opuscula quaedam latina. Lipsiæ: Sumtibus B. Hieron. Christ. Paulli Viduae.
- Holberg, Ludvig. 1731. Den Danske Skue-Plads, Fierde Tome.
- Holberg, Ludvig. 1731. Den Danske Skue-Plads, Femte Tome.
- Holberg, Ludvig. 1737. «Epigrammatum Libri Quinque». I Opuscula quaedam latina. Lipsiæ: Sumtibus B. Hieron. Christ. Paulli Viduae.
- Holberg, Ludvig. 1743. «Ad Virum Perillustrem Epistola Tertia». I Opusculorum Latinorum pars altera. Apud Otto Chr. Wenzel.
- Holberg, Ludvig. 1744. Moralske Tanker, Deelte udi 2 Tomos. Tom I. Kiøbenhavn: Trykt paa Autors Bekostning.
- Holberg, Ludvig. 1748. Epistler, Tom. I. Kiøbenhavn: Trykt paa Autors Bekostning.
- Holberg, Ludvig. 1749. Epigrammatum Libri Septem. Hafniæ et Lipsiæ: Sumptibus Otth. Christoph. Wenzel.
- Holberg, Ludvig. 1749. Epistler, Tom. IV. Kiøbenhavn: Trykt paa Autors Bekostning.
- Holberg, Ludvig. 1750. Epistler, Tom. III. Kiøbenhavn: Trykt paa Autors Bekostning.
- Holberg, Ludvig. 1753. Den Danske Skue-Plads, Siette Tome.
- Holberg, Ludvig. 1754. Den Danske Skue-Plads, Syvende Tome.
- Irmischer, Johann K. 1845. Dr. Martin Luther's sämmtliche Werke, 37. bind. (Kap. XXIII: *Auslegung des 101. Psalms*. 1534). Erlangen: Verlag von Carl Heyder.
- Jessen, E. 1893. Dansk Etymologisk Ordbog. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel.
- Kahn, Coppélia. 1981. Man's Estate: Masculine Identity in Shakespeare. Berkeley: Univ. of California Press.
- Kluge, Friedrich. 1989. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Langslet, Lars Roar. 2001. Den store ensomme – en biografi om Ludvig Holberg. Oslo: Forlaget Press.

- Lempriere, J. 1839. A Classical Dictionary containing a copious account of all the proper names mentioned in antient authors [...]. London: Printed for T. Cadell in The Strand.
- Moul, Victoria. 2017. «Introduction». I A guide to neo-Latin literature, redigert av Victoria Moul (s. 4-13). Cambridge: Cambridge University Press.
- Owen, J. 1999. *Epigrammata*. Redigert av D. F. Sutton.
<http://www.philological.bham.ac.uk/owen/>
- Paludan, Julius. 1913. Fremmed Indflydelse paa den danske Nationallitteratur i det 17. og 18. Aarhundrede, II, Fransk-engelsk Indflydelse i Holbergs Tidsalder. Kbh.
- Sandys, John Edwin. 1908. A History of Classical Scholarship, Vol. II, From the revival of learning to the end of the eighteenth century (in Italy, France, England, and the Netherlands). Cambridge: Univeristy Press.
- Seehuus, Morten. 1726. Amors Hytte. Kiøbenhavn.
- Williams, Gordon. 1994. A Dictionary of Sexual Language and Imagery in Shakespearean and Stuart Literature. Volume I. London and Atlantic Highlands, NJ: The Athlone Press.

